

ROMANDA ZAMAN MESELESİ

Adem Can*

Özet: Romanın önemli öğelerinden biri zamandır. Çünkü kurmaca bir dünyanın teşekkülü zamana muhtaçtır. Zamanın iyi kurgulanmadığı eserde yapı dağınıktır. Bu nedenle roman sanatı hemen hemen zaman sanatıdır. Güçlü romanlarda estetik bir zaman kurgusuyla karşılaşılır. Bu kurgu çok boyutlu bir süreçtir. O çözümlenmeden eserin değeri takdir edilemez. Bu çalışmada romandaki zamanın işlevi üzerinde durulmakta ve zamanla ilgili farklı meseleler teorik olarak izah edilmektedir. Daha sonra bu teorik bilgi bazı tanınmış romanlardan alıntılarla desteklenmektedir. Çalışmada mümkün mertebe mevcut terimlere bağlı kalınmıştır. Ancak hakkında henüz ittifak sağlanamayan meselelerle ilgili az sayıda yeni terime yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roman sanatı, itibari zaman, vaka zamanı, anlatma zamanı, zamanın akışı.

THE MATTER OF TIME IN THE NOVEL

Abstract: One of the most important components of novel is the time. Because a consisting of fictional construction is in need of the time. The construction of novel whose time can not be built well is disorganized. For this reason, art of novel is about art of time. It is seen that good novels have got to an esthetic fiction of time. The fiction is a process that have many aspects. To appreciate value of work it has to be analyzed. In this study, it is focused on function of time in novel and different matters of time of novel is explained theoretically. Then this theoretical knowledge is supported by quotations from well-known works. The study depended on current terms generally, but few terms are used that there is not any agreement about it.

Keywords: The art of novel, fictional time, time of action, narrative time, rhythm of time.

GİRİŞ

Evrende zamanın dışında kalan hiçbir şey yoktur. Zamandan soyutlanan hareket varlığa dönüşemez. Modern felsefenin kurucusu H. Bergson, yaratıcı hamleyi ihtiva eden ve kesintisiz bir değişimi gerçekleştiren 'süre'yi asıl realite kabul ederek varlığı 'zaman'la temellendirmiştir.¹ Aslında zamana ilgi modern düşünceye münhasır değildir. Mitolojiden mukaddes dinlere kadar hemen bütün inanç sistemlerinde zamana değer verildiği görülür. *Kur'ân-ı Ke-*

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

rim' de zamanın üstüne yemin edilmesi bunun en açık örneğidir.² Ancak zaman, insan aklının bütünüyle izah edemeyeceği kadar soyuttur. Nitekim onunla ilgili bütün ölçümler itibaridir. Kendisi değil, madde üzerindeki etkisi ölçülebilir. Bununla birlikte zaman mefhumu, düşünceye olduğu kadar hayata da hâkimdir; izah edilemese de sezilir ve yaşanır. Bu sebeple sadece din ve felsefenin konusu değil, sanatın da en önemli meselesidir. Özellikle müzik ve edebiyat gibi sanatlar belli bir zaman kurgusuyla var olur. Müzikteki seslerin akışı ve uyumu tamamen zamana bağlı bir süreçtir.³ Edebiyat ise her şeyden önce bir zaman sanatıdır.⁴ Ama bu daha çok roman için geçerlidir. Çünkü "*Romanı zamanın buyruğundan tam olarak kurtardınız mı artık hiçbir şey dile getirmez olur.*"⁵ Denilebilir ki roman, belli zaman birimlerine göre düzenlenmiş melodilerden meydana gelen bir beste gibi 'an'ların terkididir. Bu terkip dağınıkken değeri olmayan; ancak bir araya getirildiğinde anlam kazanan küçük zaman dilimlerinden meydana gelir. Bu mânâda roman, geçtikten sonra geri dönmeyen kronolojik zamanın ortadan kaldırılmasıdır. Bir başka deyişle seçilmiş 'an'larla kalıcı ve estetik bir yapı oluşturma sanatıdır.

Her roman kendi zamanının türküsüdür. Anlattığı zamanın sesini ve havasını besteleyemeyen roman başarılı sayılamaz. Çünkü bu sestem ve havadan ayrı düşmüş vakanın hiçbir anlamı yoktur. Farklı devirlerde meydana gelen vakaların birbirine benzediği görülür. Hatta bireysel hayatla ilgili hadiseler pek fazla değişmez. Peşinden sürüklendiğimiz duygular ilk insandan beri mevcuttur. Hakikatte insanoğlu hep aynı macerayı yaşamıştır, değişen tek şey zamandır. Öyleyse roman, yaşanması muhtemel vakaları kayıt altına alan ayrıntılı bir tutanak belgesi olmaktan nasıl kurtulacaktır? Romancı zamandan soyutlanmış vaka ve tasavvurları bir araya getirerek bunu başaramaz. Zira vaka tek başına ham ve durağandır. Onu zamanın gergefinden işlemeden estetik bir değere dönüştürmek imkânsızdır. Bunun için sanatkârda güçlü bir zaman duygusu olmalıdır. Fakat zamana hükmetmek kolay değildir. Nitekim eserle ilgili ilk teşebbüste romancının karşısına çıkan en büyük zorluk zaman meselesidir. Bu mesele halledilmeden bir sanat eseri vücuda getirilemez. Bunu gerçekleştirecek romancının bir zaman ustası olması gerekir. İyi romancı bilir ki her eser bir varoluştur, varoluş ise zamana tâbidir. O hâlde eserin başarısı zaman kurgusuna bağlıdır. Çünkü romana giren bütün malzeme bu kurguda yerini alarak canlılık kazanır.

Zamanın romana yansması, çok boyutlu bir süreçtir. Bu girift yapıyı çözümlenmeye çalışmak bazı sıkıntılara sebep olabilir. Fakat onu inceleyebilmek için belli bir tasnife tâbi tutmak zorunluluktur. Bu tasnif esnasında kimi zaman kesin hükümlerden kaçınmak isabetli olacaktır. Zira hemen her sanatkârın az çok şahsi tasavvurlarla katkıda bulunduğu roman sanatında belli olguları değişmez yargılarla ifade etmek en azından ihtiyatsızlıktır. Nitekim romanda zaman meselesiyle ilgili henüz ortak ve değişmez bir terminoloji bile mevcut değil-

dir. Belki buna ihtiyaç da yoktur, çünkü roman sanatının bizzat kendisi daima değişmektedir. Bununla birlikte bilimsel bir faaliyeti öznelikten uzak tutmak için bazı terimler üzerinde anlaşmak gerekir. Bu nedenle zaman konusunda mümkün merteye mevcut terimlere bağlı kalınmalı, mevcudun yetersiz kaldığı yerde yeniler belirlenmelidir. Bu aşamada başka dillerden de istifade edilebilir. Fakat yeni terimler yapılırken yanlış anlamalara yol açacak ve böylece anlam karışıklığına sebep olabilecek kelimelerden sakınılmalıdır. Ancak o zaman meseleyle ilgili daha sağlıklı bir bilgi meydana getirilebilir.

Bir vaka yığınının sanata istihalesinde zamanın rolünü anlamak için ona daha yakından bakmak gerekir. Bu bağlamda romandaki zamanı *gerçek* ve *kurmaca* olmak üzere iki temel biçime ayırmak mümkündür. Ancak bu derece karmaşık bir meseleyi böylesine basit bir tasnifle izah etmek imkânsızdır. Bununla birlikte bu basit tasnif problemin çözümü için bir çıkış noktası olabilir. Fakat belirtmek gerekir ki romanda ele alınan zamanı burası gerçek, şurası kurmaca diye göstermek söz konusu meselenin halli için hem yetersiz hem de lüzumsuzdur. Nitekim tamamen kurmaca bir yapıda gerçek kabul edilen unsurların gerçekliği tartışılabilir. Öyleyse romandaki zaman kurgusu incelenirken başlıklarla tespit edilen durumun gerçekle münasebetine ve kurmacanın imkânıyla kazandığı niteliğe işaret ederek ilerlemek isabetli olacaktır.

1. YAZILMA ZAMANI

Her roman yazılmadan önce belli bir hazırlık dönemi geçirir. Günümüz romanında yer verilen postmodern anlatım teknikleri bu olgunlaşma zamanını inkâr edemez. Zira romana ait dünyanın tekâmülü son derece karmaşıktır. Her şeyden önce bu süreci kesin tarihlerle sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü yazarın düşüncesindeki her imge çocukluğuna kadar uzanmaktadır. İyi bir biyografi çalışması romanın olgunlaşma biçimi ve zamanı hakkında önemli ipuçları verebilir. Bizzat yazarın hatıraları bu süreci aydınlatmada vazgeçilmez kaynak durumundadır. Bu gibi kaynaklardan hareketle romanın bir nüve hâlinde yazarın zihnine ne zaman düştüğü, nasıl olgunlaştığı, neyle beslendiği, son aşamada nasıl şekillendiği hakkında kıymetli bilgilere ulaşılabılır. Nitekim psikanalistler eseri tahlil ederken bu dönemi esas alırlar.⁶ Öte yandan sanatkarın devraldığı kültürel miras ve gördüğü eğitim dikkate alınırsa bu zihinsel olguyu onun hayatına hapsedmenin doğru olmadığı anlaşılır. Eseri ırk, an ve mekâna dayandırarak toplumsal sebeplerle izah eden sosyolojik yaklaşım psikanalist yaklaşımdan daha eskidir ve bir kuram olarak hâlâ önemi korumaktadır.⁷ Öyleyse eserin, yazılma zamanından çok daha önce hazırlanmış görüşü farklı kuramların ortak kabulüdür. Buna rağmen bir romanın var oluşu yazılma zamanıyla başlar. Bundan önceki zihinsel süreç doğum öncesi dönem olarak kabul edilmelidir.

Romanı daha iyi değerlendirebilmek için yazılma zamanıyla ilgili bazı somut tespitlere ihtiyaç vardır. Her şeyden önce eserin, yazıldığı tarih için taşıdığı anlamı bilmek önemlidir. Kimi romanlar okurda gecikmiş bir eser intibayı uyandırır. Çünkü ele aldığı konuya yaklaşım tarzı ya da bağlı bulunduğu edebî akım itibarıyla zamanın gerisinde kalmıştır. Mesela Tanzimat romanına ait alafranga tipler, Cumhuriyet Devri romanı için yeteri kadar eskimiştir. Şüphesiz 1950'lerde yazılmış bir romanda da alafranga tiplere yer verilebilir. Fakat bu artık Felâtun Bey ya da Bihruz Bey olamaz. Olsa olsa *Yalnızız'*daki Feriha veya Meral olabilir. *Tutunamayanlar'*ın yazıldığı bir dönemde romantik veya natüralist sahnelere yer vermek başarılı da olsa değerli bulunmayacaktır. Buna karşılık kimi romanlar daha sonra ortaya çıkacak sanat anlayışları ve toplumsal eğilimlerin habercisi durumundadır. Kafka'nın eserlerine bu gözle bakılabilir. Bizde *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* benzer bir role sahiptir. Güçlü sezgiye sahip sanatkar başlamakta olan yeni hayatı herkesten önce sezmiştir. Aslında her devir kendi romanını yazdırır. Geciken romancılar devri takipten aciz olanlardır. Geleceği müjdeleyenlerse kendi zamanının ipuçlarından hareket eder. Bununla ilgili olarak belli dönemlerde bazı meselelerin ağırlık kazandığını söylemek gerekecektir. Esasen romanın yazıldığı zamanla ele aldığı tema arasında güçlü bir bağ vardır. Aralarında on beş yıllık zaman dilimi bulunan *Devlet Ana* ile *Osmancık'*ın aynı tarihî dönemi konu alması tesadüf değildir. Kurulan yeni devlet geleneğinin ilerleyen zamana rağmen darbelerle tıkanması, romancıyı büyük devlet geleneğinin kuruluş felsefesi üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. İster bireysel hayatı öne çıkarsın ister toplumsal hayatı, roman yazıldığı devrin meseleleriyle meşguldür. Kendi devrinin sesi olamayan roman başarılı sayılamaz.

Romanın yazılma zamanıyla romanda ele alınan vaka zamanı arasındaki süre, kurmacanın niteliğini tayin etmede değerlendirilmesi gereken hususlardandır. Söz konusu süre kimi romanlarda kısa iken bazılarında son derece uzundur. *Devlet Ana* yazılma tarihinden altı asır öncesini konu alır. Buna karşılık *Yaban* sadece on yıl öncesini anlatır. Öyleyse Yakup Kadri tecrübe ettiği bir zamanın romanını yazmıştır. Buna bağlı olarak kurmaca dünyanın gerçek dünyaya benzemesi daha muhtemeldir. Hâlbuki *Devlet Ana* yazarı yaşamadığı bir zamanın romanını yazmıştır. Dolayısıyla yazarın vaka zamanıyla ilgili bütün bilgisi kitabîdir. O, bu zamana ait atmosferi oluştururken okuduklarından hareketle kendi muhayyilesine dayanacaktır. Dahası yüz yıllar öncesine ait hayat tasavvurunu kaçınılmaz olarak romanın yazılma zamanına yaklaştıracaktır. Bu, gerçekte yaşanmış bir hayat değil, bir romancının eserinde var ettiği hayattır. Dolayısıyla bu hayat XX. yüzyılın penceresinden seyredilmemiş, bu çerçevenin ölçüleriyle inşa edilmiştir. Şüphesiz Yakup Kadri de muhayyel bir hayat kurmuştur. Fakat onun muhayyilesi yaşanan tecrübeyle tanzim edilmiş

tir. Öyleyse hatırası henüz çok sıcak olan tarihî bir vakanın romanı, kendisinden çok şey taşıyacaktır. Öte yandan yazarın, yaşadığı bu zamanla ilgili pek çok hatırasını eserine taşıması tabiidir.

Yazılma zamanıyla ilgili bir başka husus yazarın yaşıyla ilgilidir. Yazara ait tecrübenin eserle münasebetini tayin edebilmek için yazarın, eserini kaç yaşında yazdığını bilmeye ihtiyaç vardır. Anlatıcısı kim olursa olsun her roman belli bir tecrübenin eseridir. Bu tecrübe yazarın yaşına göre değişir ve genişler. *Yaban'* dan iki yıl sonra yazılan *Ankara'* da yazarın tecrübesi kısmen de olsa değişmiştir. İlkinde Anadolu insanına yüklenen yazar, ikincisinde bürokrasiyi tenkit etmektedir. Hatta bu ikincisine otuz yıl sonra yazılan önsöze bakılacak olursa yazarın romanda ele aldığı meselelere bakışı aynı değildir. Demek ki eser otuz yıl sonra yazılmış olsaydı çok farklı bir *Ankara* ortaya çıkacaktı. Öyleyse sanatkârın fikri yaşına göre değişmektedir. Bu nedenle romanı değerlendirilen yazarın yaşı ve bu yaşa bağlı tecrübesi dikkate alınmalıdır.

Romanın ne kadar sürede yazıldığını bilmek, eserle ilgili bazı ayrıntıları anlamayı kolaylaştırabilir. Çok sağlam bir yapı ve kurgunun kısa sürede oluşturulması zordur. Yazılma süresi uzun olan bir eserde pek çok değişikliğin yapılmış olması muhtemeldir. Özellikle eserin dili bu sürenin uzunluğu ve kısalığıyla doğrudan ilgilidir. Yazar kurguyu ve yapıyı ana hatlarıyla zihninde hazırlayabilir. Fakat dil yazılmadıkça teşekkül etmez. Bazı yazarlar dili işlenerek oluşan bir mükemmeliyet meselesi olarak görür. Bu anlayışa göre dilin nihai şeklini alması uzun bir süreye ihtiyaç gösterir. *Madame Bovary'*yi dört yılda yazan ve Fransızcada hususî bir roman dili vücuda getiren Flaubert'in bir virgülün yerini tayin etmek için saatlerce düşündüğü, hayal ettiği bir sayfayı yazabilmek için günlerce uğraştığı söylenir.⁸ Öyleyse yazılma süresi romanın dilini doğrudan etkilemektedir. Esasen bunun dille sınırlı kalmayacağı, yapı ve kurguya da sirayet edeceği rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan eseri, bilinçaltını boşaltma ameliyesi olarak gören ve klasik anlayışa göre daha kısa sürede yazılan romanın dilde mükemmeliyete varması beklenemez. Nitekim modern ve postmodern romandaki dil zaafı anlatım tekniği kadar süreyle de yakından ilgilidir.

2. OKUNMA ZAMANI

Yazarın iddiası ne olursa olsun en önemli kaygısı okurudur. Çünkü roman belli bir okur kitlesi için yazılır. Okur değiştirilebilir, fakat yok sayılamaz. Zira muhatapsız mektup olmaz. O hâlde eser, okurun zevkinden ve seviyesinden bağımsız değildir. Yazar, "*Romanını yazarken masasının karşısında muayyen ve müşahhas bir okuyucu hayaleti bulunmasa bile gözle görülemeyen, maddesiz ve şekilsiz bir şahsiyet gölgesi onun omzundan yazdığını okur gibidir.*"⁹ Çoğu yazar ese-

rini kaleme alırken kâğıdına eğilen bu başı tanır. Çünkü bu okur; ilgisi, beklentisi, tepkisi ve kültürüyle kendi zamanının insanıdır. Bununla birlikte kimi yazarlar yüzyıllar sonrasına ait tanımadığı memleketlerden gelen yabancı yüzlerle karşı karşıyadır. İnsana ait evrensel dili bilmeden onunla anlaşmak imkânsızdır. Dolayısıyla bu okur önündeki yazarın işi çok daha zordur; eser ise bu zorluk nispetinde güçlüdür. Buna bağlı olarak uzun bir hayat yaşama hakkını da elde edecektir.

Her romanın hayatı yazıldıktan sonra başlar. Matbaadan çıkan eseri bilinmez bir talih bekler. Daha ilk günden şöhret olanları vardır. Tenkit ve tahlilin kucağında lâıyk olmadığı övgüye mazhar olanlarla gerçek değeri anlaşılmayanlar bir aradadır. Eserin hakikatinden habersiz olan bu alâka kısa sürede son bulur ve eser kaderiyle baş başa kalır. Bundan sonra itibarını kendisi temin eder. Gerçek sanat eseri, hak ettiği takdiri söke söke elde eder. Hiçbir tenkit ya da tehzil onun hayatını gölgeleyemez. Çünkü o, yüzyıllar sonra yaşayacak okuru yüreğinden yakalayacak niteliktedir. Savaşın yöntemi, aracı ve amacı ne kadar değişirse değişsin *Savaş ve Barış*'ın kahramanı Kutuzof'un sağduyusu hep hayranlıkla karşılanacaktır. Roman bu eskimeyen tarafı sayesinde zamana direnir ve okunma zamanını genişletir.

Okunma zamanının genişliği, eserin niteliğiyle ilgilidir. Sanat değeri yüksek bir roman başlangıçta anlaşılmasa bile sonraki nesiller tarafından muhakkak takdir edilecektir. Aslında eser, bu nesillerin katkısıyla zenginleşmektedir. Kafka'nın *Dava*'sı bu duruma iyi bir örnektir. Öyleyse yazar için okunma zamanının genişliği çok önemlidir. Büyük romancı, eserini ölümsüz kılmayı ister ve bunu temin için dehası ölçüsünde her türlü tedbiri alır. Buna rağmen her romanın bir ömrü vardır. Bir döneme damgasını vuran roman, kendisinden sonra daha iyilerinin yazılmasıyla cazibesini yitirir. Bu süre beş asır da sürse akıbet değişmez. Bir zamandan sonra canlı hayatı son bulur. O artık bedii bir ihtiyaca cevap vermek için değil, tanınmak veya incelenmek için okunabilir. Tıpkı bütün hayatî fonksiyonlarını yitiren arkeolojik bir eser gibi. Şüphesiz bundan sonra da okunacaktır; fakat daha çok roman sanatının uzmanları tarafından ve daima bir maksada mebni olarak... Bundan sonrası artık canlı bir hayat değil, müze hayatıdır. Edebiyatın argümanlarıyla ifade etmek gerekirse buna kütüphane hayatı denilebilir. Bugün bizdeki Tanzimat romanı hemen hemen böyledir. Onlar için bugün değilse bile elli ya da yüz yıl sonra kütüphane hayatı başlayacaktır. Muhtemelen belli bir zamandan sonra tamamen unutulacaklardır. Türk edebiyatının on asır öncesine ait pek çok eseri gibi.

Öte yandan edebî eser yaşadığı müddetçe her okuyuşta tazelenen dinamik bir potansiyeldir.¹⁰ Okunma zamanı kısa olan iyi bir roman her şeyden önce farklı devirlerin dikkatine sahip okur desteğinden mahrum kalacaktır. Hiçbir yazar böyle bir potansiyelin atıl kalmasını istemez. Aslında nitelikli bir ro-

manın yazarı, okunma süresinin uzun olacağını kestirebilir. Bu sezgi onu kendi zamanı için üreten yazardan farklı bir tavır takınmaya itecektir. O, artık sadece hâli değil, geleceği de hesaba katmak zorundadır. Eseri bu hesabın ürünü olacaktır.

3. TAKVİM ZAMANI

Takvim zamanı, romanda anlatılan vakanın yaşanabilme zamanıdır. Romandaki vaka zamanıyla karıştırmamak gerekir. Vaka gibi vaka zamanı da yazarın icadıdır. Hâlbuki takvim zamanı yaşanan veya yaşanabilecek olan gerçek zamandır, bir başka deyişle kozmik zamandır. Tarihî süreç içerisinde yaşanmış / yaşanacak olan bir zaman dilimidir. Romanda anlatılan vakanın tekabül ettiği bu tarihî zamana 'nesnel zaman' diyenler de vardır.¹¹ Tarih şeridinde bir süreci gösterdiği için 'evrensel zaman' da denilebilir. Roman ise bu süreçten bazı seçmeler yapılarak oluşturulmuş kurgusal bir zamana sahiptir. Roman zamanıyla takvim zamanını birbirine karıştırmak, gerçekle kurmacayı birbirinden ayıramamaktır.

Romanda takvim zamanı bir dönemin adıdır. XX. yüzyıl, XX. yüzyılın ilk çeyreği, XX. yüzyılın ikinci yarısı, XX. yüzyılın sonları, Meşrutiyet Dönemi vb. şekilde adlandırılabilir. Aslında herhangi bir dönem önceki ve sonraki zaman dilimlerinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Fakat kendine has karakteristik özelliklere sahiptir. Bu özellikleri tayin eden şeyse bilim, teknoloji, kültür, sanat, düşünce ve hayat gibi medeniyet tarihine ait gelişmelerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı; felsefî düşüncenin değişmesi, pozitif bilimlerin gelişmesi, yeni sanat anlayışlarının ortaya çıkmasıyla hususî bir dönemdir. Bu dönemin zihniyeti bu zamanda yaşanan gelişmelerle şekillenmiştir. Söz konusu dönemde yaşamış insanın dünya görüşü, benlik algısı, olaylara tepkisi, evrenle ilgili düşüncesi ve hayat şekilleri öteki nesillerden farklıdır. Yazar roman kurgusunda takvim zamanına ait hususiyetleri göz önünde bulundurmamak zorundadır. Aksi takdirde eserindeki gerçeklik duygusunu elde etmesi zordur. *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* romanı II. Meşrutiyet dönemini konu alır. Kendi zamanının entelektüel olan İrfan Galip ile İstanbul'un kenar mahalle kadınları arasındaki münasebet ve bu münasebete sebep olan hadiseler takvim zamanına uygundur. Romandaki gerçeklik bu uyumdan kaynaklanır.

Roman sanatının tarihle önemli bir ilgisi vardır. Klasik roman, tarihî vaka ve kişileri kurmacanın imkânları ölçüsünde aslına bağlı kalarak anlatır. Postmodern roman ise sanat anlayışına uygun olarak bunlar üzerinde istediği tasarrufta bulunabilir. Fakat bu, tarihî vaka ve kişileri değiştirerek ortadan kaldırmak demek değildir. Çünkü okur, ele alınan söz konusu vaka ve kişilerin gerçek hâllerini bilmektedir. Bu noktada postmodern roman, bilinen kişi ve du-

rumların bazı özelliklerini öne çıkararak eğlenceli bir mizah elde eden karikatür sanatına benzer (parodi ve anakronizm). Ancak karikatürü anlamak için asıllarının iyi bilinmesi gerekir. Aksi takdirde espri havada kalacaktır. Öyleyse klasik roman gibi postmodern roman da tarihî gerçekliğe aykırı değildir. İşte romanın üzerine oturduğu bu zemin takvim zamanıdır. Romanda her ne kadar yeni bir âlemin havası tesis edilirse de bunun dönemin ikliminden tamamen farklı olduğunu söylemek imkânsızdır. Hatta çoğu, döneme ait tarihî ve sosyal atmosferi yakalamanın peşindedir. Dahası okur genellikle romanı tarihî gerçekliğe yaklaştığı yerde beğenir. Nitekim tarihsel eleştiri de eseri tarihî gerçeklikle karşılaştırmakta ve tarihe sadakati nispetinde başarılı bulmaktadır. Bununla beraber hiçbir roman takvim zamanını olduğu gibi aktarmaz. Zaten buna imkân da yoktur. Bunu başarabilecek bir eser roman değil, ayrıntılı bir tarih ansiklopedisi olurdu. Romanı sanat eseri yapan hususiyet takvim zamanının üzerinde itibari bir zaman inşa etmesidir. Eğer takvim zamanını anlatmakla yetinseydi tarihte hiç yaşanmamış vakaları ve yeryüzüne hiç gelmemiş kişileri de anlatamayacaktı. Hâlbuki romanı roman yapan takvim zamanına farkıdır. Bu durumda roman sanatının hem takvim zamanına uygunluğu hem de ondan farklı olması gerçeği çelişki olarak görülebilir. Fakat aslında herhangi bir çelişki yoktur. Bu iki zamanın uyumu sadece tutarlılık meselesidir. Romancı eserinde kendine has bir dünya inşa eder ve bu dünyanın zamanı da muhayyilenin icadıdır. Ancak gerçeklik duygusunu temin edebilmek için takvim zamanıyla da tutarlı olmak zorundadır.

Bazı romanların takvim zamanları ortaktır. *Devlet Ana* ile *Osmancık* ve *Yaban* ile *Küçük Ağa* takvim zamanı ortak romanlardandır. Eğer bu romanlar takvim zamanını olduğu gibi aktarmış olsaydılar aralarında pek bir fark olmayacaktı. Hâlbuki bu eserler, ele aldıkları ortak zamandan kendine has bir dünya ile beraber hususî bir zaman da çıkarmıştır. Romanı okuduğumuz zaman tarihte değil, roman zamanında yaşarız ve bu zaman her bir eserde farklıdır. Ortaklıklar genel çerçeveye ilgilidir.

Roman sanatında takvim zamanını tespit etmek kolaydır. Pek çok romancı, bu zamanı açık bir biçimde belirtir. Hatta bazı romanlarda kesin tarihler de verilir. Mesela takvim zamanı Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar uzanan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'*ndeki şu cümleler bu kabildendir: "1909 yılının en büyük hadisesi Aristidi Efendinin bir gece tek başına Kayser Andronikos'un hazinesini aramağa kalkışması olmuştur. ... Bir saat sonra yetişebilen itfaiye ve mahalle tulumbacıları Aristidi Efendiyi yarı yanmış buldular. Bu 1912 yılı Şubatında oldu ve onun ölümüyle imbikle altın yapma işi sona erdi."¹² Aslında bu türden tarihlerin zikredilmesi çok mühim değildir. Mühim olan takvim zamanına ait zihniyeti teşkil eden unsurların gerçekliğidir. 1912 İstanbul'unda siyasî, iktisadî ve dinî hayat; kurumsal yapı, matbuat, eşya, moda, zevk vs. bütün bir sosyal hayat takvim zamanına göre doğ-

ru bir biçimde kurgulanmadıkça belli bir tarihin zikredilmesi önemli değildir. Zihniyeti tayin edene bu unsurların herhangi birisinde yapılacak bir yanlışlık tutarsızlığa sebep olacaktır. Çünkü her unsur, bütünün bir parçasıdır. Söz konusu bütün, takvim zamanının şartlarına göre teşekkül etmektedir.

4. İTİBARI ZAMAN

Romanın yazılma zamanı, okunma zamanı ve üzerine inşa edildiği takvim zamanı gerçektir. Bir başka deyişle bunlar yaşadığımız zamanda birer tarihle gösterilebilir. Fakat romandaki itibari zaman kurmacadır. Çünkü gerçekte yaşanmamış olan hayalî bir vakanın zamanıdır. Tıpkı bu vaka gibi romanın sayfalarıyla sınırlıdır. Gerçekliği ancak romanla kaimdir. Bu nedenle ona *roman zamanı* demektedir hiçbir sakınca yoktur. Nitekim romanla başlar, romanla biter.

Roman zamanı, gerçek zamandan farklı olarak kendini vehmettiren bazı teknik hususiyetlere sahiptir. Bunlar daha çok zamanın işleviyle ilgili olmakla birlikte devirlere göre değişen bazı anlatım imkânlarıdır. Geleneksel anlatılarda hikâyeye zamanı, okurun ayağına getirilirdi. Bu hikâyelerde zaman, vakanın zihinlere taşınması için pek fazla önemsenmeyen bir araçtır.¹³ Klasik romanda yazar, okuru roman zamanının içine çeker. Vaka gibi zamanın da gerçek olduğunu zannettiren her türlü ayrıntı mevcuttur. Modern romanda ise yazarla okur roman zamanını birlikte inşa ederler. İlkinde geçmişini okurun eline teslim etme, ikincisinde okuru geçmişin kucağına atma, üçüncüsünde ise okuru geçmişle hâlin kesiştiği yerde bırakma vardır. Sonuncuya göre geçmiş, değişen bir şimdiki zamanın hiç durmaksızın gelişen parçası olmuştur.¹⁴ Hâl geçmişini, geçmiş de hâli doğurur.

İtibari zaman kozmik zamanın aksine kronolojik bir süreç değildir. Çünkü birkaç vaka zinciri üzerinde bütün bir devri toplama gayreti, zamanı çok yönlü olarak ele almayı gerektirmiştir. Bu nedenle en az üç ayrı tarihle alâkalı olarak okur karşısına çıkan metin halkası¹⁵ asıl itibari zamana muhtaçtır. Zira itibari zamanın olmadığı yerde itibari vakadan söz edilemez. Metnin teşekkülünde bu derece ehemmiyetli olan itibari zamanın ise iki önemli cephesi vardır. Biri romanda icat edilen vakanın meydana geldiği, diğeri bu vakanın anlatıldığı zamandır. Buna göre itibari zamanı *vaka zamanı* ve *anlatma zamanı* olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Fakat daha baştan belirtmek gerekir ki bu iki zaman birbirini tamamlar niteliktedir ve biri anlaşılmadan öteki de anlaşılabilir. Dolayısıyla birini izah ederken ötekine müracaat kaçınılmazdır.

4. 1. Vaka Zamanı

Vaka zamanı, romanda kurgulanan vakanın gerçekleşme zamanıdır. Vaka kurmaca olduğuna göre zamanı gerçek olamaz. Ancak gerçeğe uygun bir bi-

çimde kurgulandığından *takvim zamanına* sadıktır. Hatta bu sadakat, söz konusu zamanları tek bir zaman zannettirecek kadar kuvvetlidir. Bu yüzden roman sanatıyla ilgili çalışmalarda genellikle vaka zamanı takvim zamanından ayırt edilmemiştir. Bu ikisi ya aynı şey kabul edilmiş ya da aralarındaki fark önemsenmemiştir. Hâlbuki takvim zamanı ile vaka zamanı arasında kesin bir fark vardır. İlki gerçek / kozmik, ikincisi kurmacadır. Şüphesiz vaka zamanı, takvim zamanından birtakım seçmeler yapılarak kurgulanır. Fakat buna bakarak bu iki zamanı aynı şey kabul etmek, romanda anlatılan hayalî vakaları gerçek zannetmek olur. Romandaki vakanın kurmaca olduğunu kabul eden akıl bu vakanın meydana geldiği zamanı gerçek kabul edemez. Aslında romanın yapısıyla ilgili hiçbir unsur gerçek değildir. Gerçeğe en yakın olan mekân dahi kurmacadır. Mesela *Çalılıkusu* romanının en belirgin mekânlarından biri olan Zeyniler, Bursa'nın bugün de meskûn olan bir köyüdür. Reşat Nuri muhtemelen bu köyü görmüştü ve onun hakkında pek çok şey biliyordu. Hatta belki eserine bu köyden pek çok unsur da taşımıştır. Fakat eserdeki Zeyniler'le gerçek Zeyniler'i aynı köy zannetmek hatadır. Çünkü o zaman bu köye 28 Ekim 1919'da Feride'nin geldiğini, Hatice Hanım'dan Munise'ye kadar romanda anlatılan herkesin bu köyün insanları olduğunu ve bir yıl boyunca romanda anlatılan her şeyin bu köyde yaşandığını kabul etmek gerekecektir. Hâlbuki gerçek Zeyniler köyüne bu tarihte Feride diye birisi gelmemiş ve dolayısıyla romanda anlatılanlar da burada yaşanmamıştır. Öyleyse romandaki köy kurmacadır. Mekân ve bu mekânda meydana geldiği söylenen vaka kurmaca ise bu vakanın ortaya çıktığı zaman da kurmacadır. Aksi takdirde bu eser roman değil, hatıra olurdu.

Vaka zamanı takvim zamanı gibi kesintisiz ve kronolojik bir süreç değildir. Seçilmiş bazı zaman birimlerinden meydana gelen bir terkiptir. Aslında hiçbir zaman dilimi kesintisiz anlatılamaz. Tarih ve hatıra gibi metinlerde bile vakadan vakaya sıçrayan zaman sadece anların tarihidir. Fakat mantık aradaki boşlukları doldurduğundan kesintisiz bir süreç zannedilir. Esasen vakanın meydana gelme ânını sadece kayıt altına almakla yetinen bu zaman ölü kabul edilmelidir. Çünkü vakanın teşekkülünde hiçbir rolü yoktur. Hâlbuki romanda bir araya getirilen zaman parçaları organik bir bütün oluşturur. Her parçacığın diğer parçalarla kuvvetli bağları vardır. Bu münasebet çok değişik yöntemlerle kurulur. Aşağıdaki parçaya bu dikkatle bakıldığında zamanın nasıl işletildiği görülecektir:

“Yedigey oturduğu yerden kalkmadan pencereden dışarı bakıyor, arada bir yaşlı kadımla konuşuyor, Zarife'nin yanına gitmiyordu. Pencere kenarından ayakta duran Zarife'nin kendi başına kalıp düşünmesinin belki daha iyi olacağını sanıyordu. Belki o sırada Zarife, bir önsezi ile, Kumbel'de büyük felaketle karşılaşacağını anlıyor, kim bilir, geçen sonbaharda iki aile çoluk-çocuk karpuz kavun almak için gittikleri günü hatırlıyordu. Ne kadar mutlu ne kadar sevinçliydi o gün! Kendisi de dün gibi hatırlıyordu o günü: Hava biraz rüzgârlıydı.”¹⁶

Kahramanın her hareketine refakat eden zaman canlı bir sahne oluşturmuştur. Vaka bu zamanın ritmine göre ilerlemektedir. Daha sonra bu sahne üzerine geçmişe ait bir başka zaman bindirilerek iki zaman arasındaki sürenin kaybettirdiği açığa çıkarılmıştır. Böylece iki zaman birbirini tamamlamakla kalmamış, hâl geçmişle anlam kazanmıştır. Şimdi artık iki zaman birlikte yaşanmaktadır. Hâlbuki bu zamanlar arasında bir yıllık mesafe vardır. Bu, kronolojinin ortadan kalkması ve zamanın terkididir.

Romanda bir vakadan diğerine geçerken zaman kopmaz. Bunu temin için her şey en ince ayrıntısına kadar hesaplanır. Mesela beş yıllık bir dönemden seçilen sadece yarım saatlik bir vaka zamanı ile tek bir günden alınan üç saatlik bir başka vaka zamanı yan yana getirilebilir. Herhangi bir romana ait vaka zamanı bu türden bir incelemeye tâbi tutulursa farklı dönemlerden alınmış ilginç anların bir araya getirildiği görülecektir. Şüphesiz bu seçimle ilgili bir formül yoktur. Ancak bu anların birbirini tamamladığı kesindir. Söz konusu bütünden elde edilen büyü, parçaların toplamından çok daha fazla bir şeydir. O kadar ki bir araya getirilen on günlük bir vaka zamanı, otuz yıllık hayatı hakkıyla temsil edebilir. O hâlde vaka zamanı kendisinden çok uzun olan takvim zamanını temsil edebilen iyi hesaplanmış bir terkiptir. Aslında usta romancı güçlü bir zaman mimarıdır. Onun eserinde zamanla ilgili ne bir fazlalık ne de bir eksiklik vardır. Romanın ilk cümlesi okunur okunmaz zamanın akışı başlar. Romandaki canlı hayat sadece kişi ve olayların marifetiyle tecessüm etmez. Bu hayat aslında zamanın eseridir, çünkü birer isimden ibaret olan kişiler ve onların başından geçen olaylar zamana tâbidir. Vaka ve kişiler bu sürenin sınırları içinde ve ancak onun müsaade ettiği ölçüde var olabilirler.

4. 2. Anlatma Zamanı

Roman, yazar tarafından icat edilen bir anlatıcının eseridir. Onun dilinden ve zihninden kelime kelime dökülerek vücuda gelir. Genellikle daha önce gerçekleşen vakayı değişik yollarla öğrenen anlatıcı, onu belli bir zaman diliminde anlatır. Böylece anlatma, bilinen bir tarihte başlayarak daha sonraki bir tarihe kadar devam eder. Bu, vakanın gerçekleşme zamanından farklıdır. Vaka, genellikle anlatılmadan önce yaşanmış ve bitmiştir. Kendisi sona erdiği için zamanı da tamamlanmıştır. Bu nedenle *anlatma zamanı* vaka zamanından ayrı bir süreçtir. Kısacası biri vakanın gerçekleşme, diğeri haber verilme zamanıdır.

Anlatma zamanını *yazılma zamanı* ile karıştırmamak gerekir. Yazılma zamanı -yukarıda belirtildiği gibi- yazar tarafından romanın kaleme alındığı zamandır. Anlatma zamanı ise romandaki anlatıcının -yazarın değil- vakayı anlattığı zamandır. Bu iki zamanı birbirine karıştırmak yazarla anlatıcının aynı kişi olduğu yanılgısından kaynaklanır. Hâlbuki anlatıcı, yazara ne kadar benzerse benzesin hayalî bir kişiliktir. Genellikle romanın yazılma zamanından ön-

ceye aittir. Hatta yazarın yaşamadığı bir devirde yaşamış olabilir. Dolayısıyla yazarın bilgi ve tecrübesine göre değil, kendi birikimine göre görür ve anlatır. Mesela 1950'lerde yazılmış bir romanın anlatma zamanı II. Meşrutiyet yılları ise anlatıcı Cumhuriyet dönemini bilmez. Hâlbuki yazar bu dönemde yaşamıştır. Yazarla anlatıcı arasındaki bilgi ve düşünce farkına *kinaye mesafesi* denir.¹⁷ Kinaye mesafesinin kaynağı itibari zamanla kozmik zaman farkıdır.

Vaka ve anlatma zamanından oluşan itibari zaman ile yazılma zamanı farkını daha iyi anlamak için somut bir örnek üzerinde durmak faydalı olacaktır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanında anlatılan vakalar hemen hemen 1905'te başlayıp 1939'a kadar devam eder. Öyleyse bu romanda -üçüncü dereceden şahısların hatıraları bir kenara bırakılacak olursa- yirmi dört yıllık vaka zamanı mevcuttur. Şüphesiz bu vaka zamanı Mümtaz'ın hayatındaki bütün ayrıntıları içermez. Sadece roman için gerekli olanı ihtiva etmektedir. Eserdeki vakaların anlatıldığı tarih ise 31 Ağustos 1939'dur. II. Dünya Savaşı'ndan bir gün öncesine tekabül eden anlatma zamanı sadece yirmi dört saat sürer. Kısacası yirmi dört yıl boyunca cereyan eden vakalar silsilesi romandaki anlatıcı tarafından sadece yirmi dört saatlik bir zaman diliminde anlatılmıştır. Bu nedenle anlatma zamanına *aktüel zaman* diyenler de vardır.¹⁸ İç içe ilerleyen bu iki zaman romana ait itibari zamandır. Eser ise anlatma zamanından on yıl sonra -tefrikası bir yıl öncesine uzamakla birlikte- 1949'da kaleme alınmıştır. Bu tarih yazarın biyografisine ait gerçek bir zamanı gösterir.

Romanda vaka zamanı anlatma zamanının içine yerleştirilir.¹⁹ Bu nedenle anlatma zamanı ile vaka zamanı iç içe ilerleyebilir. Yani anlatıcı vaka zamanından bahsederken aniden anlatma zamanına, anlatma zamanından bahsederken vaka zamanına geçiş yapabilir. Hatta bu geçişlerde birtakım paralellikler de gözetilmiş olabilir. Bazı romanlarda bu geçişler için hiçbir hazırlığa ihtiyaç duyulmaz. Özellikle modern romanda birbirinin devamı olan iki cümle farklı zamanlara ait olabilmektedir. Aslında bu sadece modern romana mahsus değildir. Klasik romanda da bu türden zaman sıçramalarına yer verilmektedir. *Huzur*'dan alınan şu iki cümlede böyle bir geçiş söz konusudur: "*Mümtaz, ateşte ağır ağır kavurulmuşsa benzeyen ciltleri elinde evirip çevirirken geçen mayıs başında bu dükkâna son defa geldiği günü düşündü. Nuran'la buluşmalarına bir saat vardı.*"²⁰ İlk cümlede anlatma zamanında olan kahraman ikinci cümlede bir yıl önceki vaka zamanına geçmiştir. Bu zamanlar arası geçişi gözden kaçırın okur, romanı anlamakta güçlük çekecektir.

Roman sanatında vaka; geçmiş, gelecek ve hâl olmak üzere temelde üç farklı zamana aittir. Bu temel zamanlardan birinde birden çok vaka zamanı olabilir. Mesela *Huzur*'da biri Mümtaz'ın çocukluğu, diğeri Mümtaz'la Nuran'ın aşkı olmak üzere geçmişe ait iki vaka zamanı vardır. İlki yirmi yıldan fazla sürmüşken ikincisi sadece bir yıl devam etmiştir. Aslında zamanlar arası geçiş, yalnız-

ca anlatma ve vaka zamanları arasında gerçekleşmez; farklı vaka zamanları arasında da görülür. Geçmiş, gelecek ve hâl gibi temel zamanların sunumu ise anlatımın biçimini değiştirir. Zira geçmişte yaşanan vaka ile hâlde yaşanan vakanın sunumu aynı değildir. İlkinde hatırladıklarını veya duyduklarını aktaran anlatıcı, ikincisinde hâlde şahit olduklarını anlatmaktadır. Geleceğe ait vakanın anlatımı ise doğal olarak daha farklıdır. Zamana göre değişen vakaların sunumuna bağlı olarak üç ayrı anlatım tarzı ortaya çıkar: *eş zamanlı* anlatım, *art zamanlı* anlatım, *ön zamanlı* anlatım. Anlatım biçimini tayin etmek için anlatıcı ve vaka zamanı arasındaki münasebeti dikkate almak gerekir.

4. 2. 1. Eş zamanlı Anlatım

Vaka anında gerçekleşen anlatıma *eş zamanlı anlatım* denir. Bu, anlatma zamanının vaka zamanına tekabülüdür. Bir başka deyişle hâlde yaşanan vakanın sıcağı sıcağına anlatılmasıdır. Aslında hiçbir vakayı meydana gelirken anlatmak mümkün değildir. Bir futbol spikeri bile ancak tamamlanmış hareketi dile dönüştürebilir. Çünkü hareket ifade edilinceye kadar bitmiştir. Nitekim öykünün geçmiş zaman kipleriyle anlatılması bunun en iyi kanıtıdır. Fakat romandaki vaka, ifadeyle hayat bulduğu için anlatımla birlikte gerçekleştiği kabul edilir. İşte vakanın gerçekleştiği anda anlatılmasına eş zamanlı anlatım denir. Zira anlatma zamanı ile vaka zamanı birlikte ilerler.

Eş zamanlı anlatımı farklı vaka zincirlerinin münavebeli anlatımıyla karıştırmamak gerekir. Bu terim vakaların değil, anlatım ile vakanın paralellliğini ifade eder. Nitekim anlatımın şeklini tayin eden husus bu münasebetin eseri- dir. Zira anlatıcı yaşamakta veya şahit olduğu vakayı henüz vaka cereyan ederken anlatmaktadır. Buradaki anlatıcının tavrı ile önceden sona ermiş vakayı aktaran anlatıcının tavrı aynı değildir. Eş zamanlı anlatımda anlatıcı herhangi bir durumu unutmüş gibi davranamayacağından daha fazla ayrıntıya yer verme şansına sahiptir. Böyle bir sunumun, romanı daha canlı kıldığı da söylenebilir. Çünkü anlatıcı, okuru henüz yaşanmakta olan geniş bir şimdiki zamanla baş başa bırakır. A. A. Mendilow, “dramatik metot” adını verdiği eş zamanlı anlatım için şunları kaydeder: “*Dramatik metot, başarılı bir şekilde kullanıldığı zaman, okuyucunun hikâyedeki şimdiki zamanla, yani roman dünyasındaki zamanla kaynaşmasını ve onun kendisini, sahnede icra edilen bir oyunu seyreden kişinin hissettiği gibi, olayların içinde bulmasını sağlar. Dramatik metot, yorumsuz bir şekilde sahne tekniğini kullanarak bu etkiyi yaratır. Sahne tekniğinde ise bütün ayrıntının verilmesi, zamanın sınırlanması, dışarıdan yapılan yorum ve açıklamaya yer verilmemesi, Beach’in dediği gibi ‘sürekli bir dramatik şimdiki zamanın’ yaratılması için gereklidir.*”²¹ Öyle anlaşılıyor ki dramatik şimdiki zaman denilen sahne tekniğinde anlatıcı, yazar gibi kendisini de unutturmakta ve ortada âdeta kendiliğinden ilerleyen canlı bir roman dünyası kalmaktadır. Aşağıdaki sahneye bu dik-

katle bakıldığında anlatıcının geniş bir şimdiki zamanda cereyan eden vaka-ya tâbi olduğu söylenebilir:

“Ali Emmi sigarasını yakmak için fitili bastırıldığı taşa demiri vurmaya başladı: ‘Çak, çık, çuk, çak’. Odada başka ses yoktu. Bir de İmam Hâşim Efendi’nin astımlı nefesi işitiliyordu. Fakat bu sessizlik önceki gibi değildi. Herkesin aklı yatmışa benziyordu.

Fitil tutuşmuştu. Ali Emmi önce, kıvılcımı birkaç defa hafif hafif üfledi, sonra iyice tu-tuşan fitilin bayıldığı kokusunu içine çekti ve sigarasını yaktı.

– Sen önce tedâbirini al da, olacakların karşısına ondan sonra çık. Amma başka bir bil-diğiniz, bulduğunuz varsa deyin ona göre davranalım. Öyle değ mi, buraya danışıp görüş-meye toplandık.

Yeteri kadar düşünmüşlerdi. Yapacak başka bir şey yoktu. Birbirlerine: ‘Sen ne dersin’ gibi baktılar. Bir şey diyen çıkmadı. Bunun üzerine İmam Hâşim Efendi:

– Bence Ali Emmi’nin dedikleri münasıptır, sen ne dersin Yunus Bey, diye sordu.”²²

Burada seyreden süreç, vaka ile anlatımın çakıştığı, başka bir deyişle vaka zamanıyla anlatma zamanının örtüştüğü bir şimdiki zaman dilimidir. Ancak roman baştan sona bu şekilde ilerleyemez. Sahneyi bir yerinde durduran anlatıcı, geçmiş vakalara gidebilir ya da zamanı hızlandırarak bir sonraki sahneye geçiş yapabilir. Klasik romanda çok fazla yer verilen bu tür anlatımlarda eş zamanlı anlatım merkezî bir rol üstlenir. Zira eş zamanlı anlatımın kullanıldığı bölümler roman için hayatî öneme sahiptir. Aslında vaka zamanının tamamıyla mukayese edildiğinde bu ‘an’ların çok kısa sürdüğü görülür. Fakat olağanüstü derecede ayrıntıyla genişletilen bu kısa zaman silsilesi genellikle romanın eksenidir. Özetlenen çok daha geniş zaman dilimleri bu silsileyi tamam-lar niteliktedir.

4. 2. 2. Art Zamanlı Anlatım

Daha önce yaşanan vakanın aktarılmasıyla ortaya çıkan anlatım biçimine *art zamanlı* anlatım denir. Art zamanlı anlatımda vaka zamanı ile anlatma zamanı arasında belli bir süre yer alır. Yani anlatma zamanına göre vaka zamanı geride kalmıştır. Anlatıcı daha önce yaşadığı veya öğrendiği vakayı hatırlamanın ölçüsü çerçevesinde sunar.

Art zamanlı anlatım anlatıcıya bazı imkânlar tanır. En önemlisi, vakanın bütün olarak bilinmesidir. Çünkü vaka yaşanmış ve bitmiştir. Sebep-sonuç örgü-sünün tamamı anlatıcının malumudur. Buna bağlı olarak anlatıcı daha seçici davranabilir. Yani vakaya hatıra nazarıyla bakabildiğinden lüzumsuz ayıklamada daha serbesttir. Ele aldığı ayrıntıyı vakaya katkısı nispetinde değerlendirir. Ayrıca vaka zamanına anlatma zamanının ölçüleriyle bakma imkânına sahiptir. Toplumsal hayata ait herhangi bir olayın yaşanırken taşıdığı anlam ile daha sonraki bir tarihte kendisine yüklenen anlam aynı değildir. Aradan ge-

çen zaman vakasının anlam ve önemini değiştirir. Çünkü anlatma zamanının değer yargıları değişmiştir. Dolayısıyla anlatıcı, vakayı hâlin değişen ölçülerine göre daima denetler. Buna ilaveten vaka zamanının akışını hızlandırıp yavaşlatmakta son derece bağımsızdır. Vaka zamanı tamamlanmış bir bütün olarak göz önünde bulunduğundan ona ait hangi ayrıntıyı öne çıkaracağı ve hangi öğeyi arkada bırakacağı konusunda daha istikrarlı davranabilir. Özetleme anlatım tekniğiyle merak duygusunu kısa sürede tatmin edip okuru aslî olanın önünde bırakarak önemsiz olanla zaman kaybetmesini engelleyebilir. Dolayısıyla art zamanlı anlatımda zamanın akışı hızlıdır. Vaka özetlenirken zamanın nasıl kullanıldığını görmek için aşağıdaki alıntıya bakmak kâfidir:

“Nuran Tiyatrosu artık altın çağını yaşıyordu. Öteki tiyatrolar birer birer dökülürken orada her şey daha sağlamlaşıyor, bir basamak daha yukarı çıkıyordu.

Ama Nahit tiyatrosundan da yukarılarda uçuyordu. Hatice de onun hemen yanı başında idi. Üstelik tiyatroya da yararlı oluyordu. Nahit artık işinde de bir dayanak bulmuştu. Hatice kısa zamanda iyi bir akıl hocası oluvermişti.”²³

Uzunca bir zaman diliminin ana çizgileri birkaç cümlede bir araya getirilmiştir. Vakaya ait unsurların kullanımı son derece ekonomiktir. Daha yukarıda yer verilen sahneyle karşılaştırıldığında zamanın çok hızlı aktığı görülür. Orada vakaya tâbi olan anlatıcı, burada vakasının nasıl sonuçlandığını bildiği için anlatıma her şeyi bilen birisinin dikkati hâkimdir. Buna bağlı olarak daha seçici davranılmıştır. Şüphesiz anlatıcının malumatı tamamlanmış bir vakayı anlatmasından kaynaklanır. Bu durum özetleme anlatım tekniğinin sonucu olarak düşünülebilirse de aslında art zamanlı anlatımla kullanılan her teknikte aynı dikkat görülecektir. Mesela art zamanlı anlatımda kullanılan sahne tekniği ile eş zamanlı anlatımda kullanılan sahne tekniği birbirinden farklıdır. Çünkü art zamanlıda sahne, hatırlamanın ölçütlerine göre tayin edilir.

“Dört sene evvel, zaman zaman uğradığım antikacı dükkânlarından birinde, -tabi artık bir şeyler satmak için değil, almak, Villâ Saat’i süsleme için- depoyu gezerken birdenbire bu parmaklığı görmeyeyim mi? Eğer fiyatının birkaç misli artacağını bilmeseydim, derhal üstüne atılır, eski bir dost gibi kucaklardım. Fakat ne dersiniz? Hain Yahudi bütün gayretime rağmen işi yine anladı. Belki de hafifçe omzumu dönmeme rağmen ellerimin nasıl titrediğini fark etmişti. Onun için bütün dikkatimle Hint işi bir rahle üzerinde yaptığım pazarlıktan sonra sorduğum suale ‘Dokuz yüz lira... Çok iyi bir şeydir. Konya’dan geldi. Müzelik eşya...’ cevabını verdi. Otuz lira ve dokuz yüz lira tam otuz misli bir fark. Âdeta oğlumun dediği gibi karesi! Nerde ise rakamların bu uygunluğuna aldanarak ‘Peki! Siz eve gönderin...’ diyecektim. Aklımı başıma topladım, yüz elliden tutturdum... Artık bu mazi hatırasına kavuşmaktan gelen sevincimi gizlemeye lüzum görmedim. Hatta daha ileri gittim: -Mandalin Efendi, dedim... Bugün hiç de iyi tüccar değildiniz. Müzelik olmasına müzelik olan, fakat Konya’dan gelmediğini herkesten iyi, hem çok iyi bildiğim bu parmaklığı bana çok daha pahalıya satabilirdiniz... Mandalin bir müddet yüzüme baktı, sonra kollarını uçacakmış gibi havaya kaldırdı.”²⁴

Burada izlenen değil, hatırlanan bir sahne vardır. Bu ikisi aynı şey değildir. İlkinde anlatıcı neredeyse izleyici konumunda iken ikincisinde sahne onun hatırladığı kadarıyla verilir. Şunu da belirtmek gerekir ki bazı romanlardaki art zamanlı sahneler şaşırtıcı derecede ayrıntılıdır. Fakat bu, olağanüstü yeteneklerle donatılan anlatıcıyla ilgili bir durumdur ve daha çok hâkim bakış açılı anlatıcıya mahsustur. Zira bu anlatıcı her şeyden haberdar olduğu gibi her ayrıntıyı da hatırlayabilmektedir.

4. 2. 3. Ön Zamanlı Anlatım

Yukarıda vakanın genellikle geçmişte yaşandığı, hâle ait olanların dahi ifade edilinceye kadar sona erdikleri belirtildi. Hakikatte hikâye /öykünün mantığı *taklit* ve *nakletme*yle ilgilidir. Taklit ve nakletmek ise mevcudu değişik yollarla aktarmadır. Bir durumun veya olayın aktarılabilmesi için ilk önce yaşanması gerekir. Genel mantık bu olmakla birlikte roman sanatında vaka zamanı hep geçmişe ait olmak zorunda değildir. Romandaki anlatıcı bazen henüz gerçekleşmemiş muhtemel vakaları da anlatabilir. Bu aslında anlatıcının gelecekle ilgili tahmin ve tasavvurlarından ibarettir. Ancak geleceğe ait de olsa tutarlı bir vakanın sunumu söz konusu olduğu için bunu bir anlatım türü saymak zorunluluktur. İşte henüz yaşanmamış olan tahminî bir vakanın anlatılmasına *ön zamanlı anlatım* denir. Anlatıcı, kahramana oturduğu yerde nasıl bütün bir geçmişini hatırlatıyor ve aktarıyorsa bütün yaşayacaklarını da tahmin ettirip sunabilir. Buna rağmen ön zamanlı anlatım çok fazla kullanılmaz. Hâlâ az sayıdaki romanda istisna kabilindedir. *Yaban'*ın kahramanlarından Ahmet Celal, Emine'yi halasından istemeyi kurarken hiçbir zaman yaşanmamış şu vakayı anlatır:

“Doğrudan doğruya kadının evine gideceğim. Emredici ve kesin bir tavırla onu karşıma alıp diyeceğim ki: ‘Benim param var, kimsem yok. Çalışmadan yaşayabiliyorum. Emine’yi gördüm, beğendim. Onu bana ver. Sana ölünceye kadar yardım ederim. Neye ihtiyacın olursa bakarım.

Kadın, bu teklife, önce inanmak istemeyecek, şaşırarak. Mutlaka yalan söylediğime veya kendisiyle eğlendiğime hükmedecek. Fakat ben, en ciddi tavrımı takınacağım. Diyeceğim ki: ‘Görüyorsun, bir kolum da yok. Bana candan bakacak bir yoldaşa muhtacım. Eskiden, Zeynep Kadın’ın evinde otururken onun kızları ve yeğenleri benim yemeğimi pişirirler, çamaşırlarımı yıkarlar, bana bakarlardı. Şimdi tek başıma oturuyorum. Süleyman isminde yarı meczup bir zavallının elindeyim.

Kadın, o vakit, aklımı oynattığı sanacak. İçinden, mademki parası varmış, diyecek; bu köylerde tek başına, böyle sığıntı gibi neden yaşamış?..”²⁵

Ön zamanlı anlatımda vaka kahramanlar tarafından yaşanmaz. Belki benzeri, hatta bazen anlatılanların tam tersi yaşanabilir. Vaka anlatıcının -bu genellikle kahramanlardan biridir- hayalî veya vehmîdir.

Ön zamanlı anlatımla ilgili yaygın bir yanlışla işaret etmek gerekir. Geleceği konu alan ütopyik romanların ön zamanlı anlatımla sunulduğu zannedilir. Hâlbuki bu doğru değildir. Zira bu romanlardaki vaka geleceğe ait olmakla birlikte kurgusal anlamda yaşanmıştır. Dolayısıyla anlatıcı yaşanmış bir vakayı anlatır. Bir başka deyişle nasıl vaka geleceğe ait ise anlatıcı da geleceğe aittir. Bu nedenle varsayımları değil, olmuş bitmiş vakaları anlatır. Bu durumun zorluğuna işaret eden A. A. Mendilow şunları kaydeder: “Ütopyaların kendilerine has güçlüğü vardır, çünkü bu gibi eserlerin birinci tekil şahıs anlatıcıları, geçmişteki bir olayı anlattıkları hâlde, bu geçmiş zaman, okuyucu için gelecek zamandır. Okuyucular, romanların yazıldığı geçmiş zamanı şimdiki zamanın hikâye şekline çevirdikleri hâlde, geçmiş geleceğe yerine kullanmak ve onu şimdiki zamanın hikâye şeklinde hayal etmek biraz zordur.”²⁶ Üçüncü şahıs anlatıcılarda bu belki biraz daha kolaydır. Aşağıda yer alan *Yalnızız* romanındaki Simerenya ile ilgili vakanın anlatımına bakıldığında hem bu zorluk hem de anlatıcının yaşanan bir vakayı anlattığı rahatlıkla anlaşılabilir:

“Ne kadar zaman geçti, bilmiyorum. Kulede yeşil ışık yandı ve kısa bir zaman içinde yelkenimiz iskeleye yanaştı. Burada bina yerine, hava meydanı gibi geniş bir saha vardı. Yer, asfalttan daha pürüzsüz, kauçuk gibi yumuşak bir madendendi. Yeni ütülenmiş bir yatak çarşafı kadar düzgün ve temiz. Kılavuzumun hisli ve yere her temasının reaksiyonlarını zarif kıvrılışlarla belli eden çıplak ayakları bir dans neşesi içinde.”²⁷

Buradaki anlatıcı, hayallerini değil yaşadıklarını anlatmaktadır. Bunu fiil kiplerinden bile çıkarmak mümkündür. Öyleyse ütopyik romanlarla ilgili söz konusu yanlışlığın sebebi nedir? Aslında bu sebep sanıldığından daha basittir. Ütopyik romanlardaki ön zamanlı anlatım yanlışlığı yukarıda genişçe ele alınan ve ayırt edilen anlatma zamanı ile yazılma zamanının karıştırılmasından kaynaklanır. Bu romanlardaki vaka zamanı romanın yazılma zamanından sonraya aittir. Diğer bir deyişle yazar, romanını yazdığı tarihten sonrasına ait bir vaka kurgulamaktadır. Bunu dahi iyi anlamak için somut bir örnek üzerinde durmak faydalı olacaktır. Mesela George Orwell’in 1984 adlı romanı bu tarihten sonra gerçekleşen vakaları anlatır. Yani romanın vaka zamanı 1984 sonrasıdır. Anlatma zamanı da bu yıllara tekabül eder. Kısacası bu romandaki itibari zaman (roman zamanı) 1984 sonrasına aittir. Fakat roman bu tarihten neredeyse kırk yıl önce yazılmış ve 1949’da neşredilmiştir. Onu ütopyik yapan da budur. Yukarıda belirtildiği üzere anlatım, vaka ve anlatma zamanı münasebetine göre şekillendiğinden itibari zamanı yazılma zamanından sonra diye bilim kurgu ve ütopya romanlarındaki anlatımı ön zamanlı anlatım zannetmek yanlıştır.

5. ZAMAN NİTELİĞİ

Roman sanatında zaman, sadece anlatılan vakaların gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan süre değildir. Hayatı kuşatan, zihniyeti belirleyen, his ve heye-

canı taşıyan, hatırayı yaşatan, insanı değiştiren ve insanla değişen büyümlü bir iklim, mekâna sinmiş duygu yüklü bir atmosferdir. Bu kadar zengin bir malzemenin çok yönlü olarak değerlendirilmesi tabiidir. Nitekim iyi romancıların elinde zaman tükenmez hazinedir. Pek çok eserin başarısı estetik zaman kurusuna dayanır. Buna bağlı olarak roman sanatında zaman, okur karşısına farklı niteliklerde çıkar.

Hiçbir roman tek başına tarihî bir belge niteliği taşımaz. Fakat her roman az çok tarihin şahididir. Hatta bazıları tarihî gerçekliğe son derece sadıktır. Özellikle klasik roman bu mânâda hayli ileri gitmiş ve bir devrin bütün hususiyetini yansıtmaya gayesi gütmüştür. Denilebilir ki klasik romanın şaheserleri anlattıkları zamanın canlı tanıklarındır. Onları okurken anlattıkları zamanı da yaşarız. Başka metinler zamana nüfuz eden ruhu bu şaheserler kadar yansıtmaz. Klasik romanın ekserisinde zaman gerçeğe uygundur, yani takvim zamanı olarak adlandırdığımız yaşanan kozmik zamana mutabıktır. Hatta bazılarında gün, ay ve yıl cinsinde tarihlere de yer verilir. Roman için ehemmiyeti olmasa bile bu tarihlerde sosyal hayatı derinden etkileyen vakalar zikredilir. Zamanı gerçek biçimiyle ele alan romancıların en önemli kaygısı döneme hâkim olan ruhu kavrayarak tarihî bir abide inşa etmektir. Dolayısıyla bu zamanın ilerleyişi dakika, saat, gün, hafta, ay ve yıl gibi somut birimlerle ölçülebilir. Bizzat hayatımızda tecrübe ettiğimiz için onu anlamakta zorluk çekmeyiz. Onun argümanlarını, sembollerini ve çağrışımlarını tanırız. Değişimini, akışını, kırılmalarını ve ritmini sezeriz. Eğer tarihini az çok bildiğimiz bir devre aitse bize âşina gelir. Hele bizzat yaşadığımız bir dönemse kendimizi hatıralar dünyasında buluruz. *Kuyucaklı Yusuf*’tan alınan aşağıdaki parçada I. Dünya Savaşı yıllarındaki bir Anadolu kasabası anlatılmaktadır. Bu yıllarda Edremit veya benzeri kasabalarda yaşamış birisi muhtemeldir ki manzarayı tanımakta hiç güçlük çekmeyecektir:

“Kaymakam son günlerde pek meşguldü ve geç vakitlere kadar Şube Reisi ile kalıp çalışıyorlardı. Fakat ailesiyle ciddi şeyler konuşmak âdeti olmadığı için fazla tafsilat vermemişti. Yusuf kahveye filan gitmiyordu, ağızdan duyduğu şeyler de yarım yamalaklı. Edremit’e haftada, on günde bir, o da birkaç meraklıya, üç beş İstanbul gazetesi gelir; dünyanın birçok havadisleri, Balıkesir’den veya İzmir’den gelen arabacılar, pazarcılar ve bir de yerli Rumlar vasıtasıyla etrafa yayılırdı.

Hürriyet ilanının, İtalyan, Balkan harplerinin tesirleri buraya muayyen bir müddet geçtikten sonra gelmiş, askerler sessizce gidip, ölmeyenler yine sessizce dönmüşlerdi. Şehirde oldukça kalabalık bir Rum kütlesi olmasa ve bunlar dünya işlerini pek yakından takip etmeye biraz fazla meyil göstermese, belki bu kasaba dünyanın her hadisesinden uzak, her vakasına lakayt olarak yaşamakta devam edecekti. Fakat seferberliğin ilanı havadisleri, bu defa diğerlerine benzemeyen bir şeyler olacağını halka anlattı. Sanki müşterek bir sezikle geleceğin dehşetini tasavvura muktedir olmuşlardı.”²⁸

Birkaç belirgin çizgiyle ortaya konan vaka zamanı her hâlde Edremit'te yaşanan takvim zamanına çok uygundur. Savaş yıllarında kulaktan dolma bilgiyle az çok teyakkuz hâli bütün Anadolu'daki genel havadır. Dönemin bu hususiyetine bugünkü okur bile yabancı değildir. Öyleyse bu romanlardaki vaka zamanı takvim zamanının sınırlı bir kopyası gibidir. Takvim zamanından alınan işlenerek sanat seviyesine taşınmıştır.

Roman zamanı gerçekle sınırlı kalmak zorunda değildir. Romancı gelecek ile ilgili, henüz yaşanmamış, hatta hiç yaşanamayacak zamanlar da kurgulayabilir. Daha çok ütopya ve bilimkurgu romanlarına mahsus olan bu gerçek dışı zamanlara *hayalî zaman* denilebilir. Aslında romandaki yapısal unsurların hayal mahsulü olduğunu söylemeye gerek yoktur. Fakat bunlar yine de gerçek dünyadan esinlenerek kurgulanmışlardır. Hâlbuki sanatkârın bir de gerçek dünyanın dışında kalan durumlarla ilgili fikirlerden esinlenerek kurguladıkları vardır. Bütünüyle hayal mahsulü olan bu hayatlar için ilk önce bir zaman tayin etmek gerekir. Tamamen aklın ürünü olan bu zaman hayalin sınırlarını sonuna kadar zorlar. Aslında fantastik roman, bilimkurgu ve ütopya romanlarındaki olağanüstü unsurların asıl zemini bu muhayyel zamandır. Çünkü her şey zamana göre kurgulanır. Mekânla birlikte diğer bütün unsurlar zamanın uzantısıdır. Mesela yukarıda bahsedilen *Yalnızız'*deki Simerenya ve *Gün Olur Asra Bedel'*deki Orman-Göğsü gezegeni tamamen hayal ürünü mekânlardır. Ancak bunlar kendileri için kurgulanmış ilginç zamanların somut taraflarıdır.

Hem gerçek hem de hayalî zaman romandaki kahramanların dışında işleyen veya işleyeceği kabul edilen kozmik süreçtir. Bunlar vakaların oluşumu için gereklidir. Aslında bu mânâda hayalî zamanın gerçek zamandan bir farkı yoktur. Sadece biri realistken diğeri değildir. İkisi de vaka ve hadiseleri dışarıdan kuşatır. İlerleyişi ancak vaka ve hadiselerin üzerinden, onların değişimiyle verilir. Bir de kahramanların kafasında gelişen iç zaman vardır. Dış dünyaya ait vaka ve hadiselerden ziyade bireyin iç dünyasında şekillenir. Bu nedenle ona *psikolojik zaman* denir. Gerçek zaman nasıl ele alınırsa alınsın kronolojiktir. Karışık olarak verilse bile okurun zihninde kronolojik bir biçimde tamamlanır. Kısaca geçmişte başlar ve geleceğe doğru akar. Buna bağlı olarak geçmiş, hâl ve gelecek şeklinde üçe ayrılır. Dolayısıyla dakika, saat, gün, hafta, ay vb. birimlerle ölçülür. Bu birimler sabittir, romandan romana değişmez. Yani bir saatlik süre her roman için aynıdır. Tek fark birinin akışı ötekine göre hızlı veya yavaştır. Psikolojik zaman böyle değildir. O, kronolojik olmadığı için gerçek zamanın mantığına uymaz.

Psikolojik zamanda geçmiş, gelecek ve hâl diye bir ayırım yoktur. O, tek ve geniş bir zamandır. Onda klasik zaman anlayışının geçmişten geleceği seyri söz konusu değildir. Denilebilir ki psikolojik zaman kronolojiyi kırarak geçmiş ve

geleceği hâlde birleştirip ânı genişletmiştir. Zamanı psikolojik bir biçimde ele alan ve bilinç akışı tekniğini kullanan yazarlarda geçmiş kavramının olmadığını; çünkü bu yazarların büyüyüp zenginleşen bir şimdiki zamana inandıklarını söyleyen Mendilow'a göre; "*Geçmişin hiçbir noktası kendi başına var olmaz, her şey hâldeki değişikliklere bağlı olarak büyür ve değişir.*"³⁰ Buna 'an'ın geçmiş var etmesi denilebilir. Geçmiş 'hâl'le birlikte anlam kazanmaz, bizzat 'hâl' sayesinde var olur. Öyleyse psikolojik zamanı klasik zaman anlayışının değişmez birimleriyle ölçmek mümkün değildir. Hatta onun aktığından bile söz edilemez. Ondaki ilerlemeye ancak *genişleme* denilebilir. *Ölmeye Yatmak*'tan alınan aşağıdaki parçada 'hâl'in geçmiş ve gelecekle genişlediği görülür:

"Bacaklarımı yeniden gerdim, uzattım. Kollarımı çıplak kalçalarımaya yapıştırdım. Bir tabuttaymışım gibi yattım. Dizlerim daha az sızlıyor. Ya da sızıya alıştım. Belki de gövdemdin duyarlılığı azalıyor.

Dışardan bir elektrik süpürgesinin horultusu geliyor. Kat hizmetçisi odaları temizlemeye başlamış olmalı. İşine geç kalmamış mı? Asıdım: Oda kapısının dışına '*Lütfen rahatsız etmeyiniz*' levhasını asmayı utmuşum. Yazık. Asmalıydım. Ama artık kalkamam. Ölmeye yattım.

Evin suyu kesikti. Evden çıkarken muslukları açık bırakmış olmalıyım. İçerisini su basmıştır. Alt kata sızmıştır. Kapıcıya haber vermişlerdir. Kapıcı hava boşluğundan mutfak penceresine tırmanmıştır. Mutfak penceresi açık mı? Açıkça, dün akşamüstü komşular bizim mutfakta çıplak bir delikanlı görmüşlerdir. Çırlıçıplak, buzdolabının başında. Ben oturma odasında görmüştüm. Orada görmedim. Henüz gündüzdü. Mutfak aydınlıktı her hâlde. Çırlıçıplak bir matbaa işçisini bir öğrenciden, bir efendiyi bir uşaktan, bir zorbayı bir âşıktan nasıl ayırt edebilirsiniz?..

Mutfak penceresi açık mıydı acaba? Temizlikçi kadın az sonra gelir. Evin bir anahtarı da onda var. İçeride olmadığımı görünce telefonumu bekler..."³⁰

Klasik romanda zaman nasıl verilirse verilsin kronoloji esastır. Geçmişten geleceğe doğru ilerler. Şüphesiz modern romanda da geçmiş, gelecek ve hâl vardır. Ancak burada kronolojik akış önemli değildir. Yukarıda yer verilen parçada görüldüğü üzere *bilinç akışı* anlatım tekniğinde geçmiş de gelecek de hâl içindir. Yani 'hâl' sürekli geçmişe ve geleceğe doğru ilerleyerek genişler. Geçmiş ve gelecek hâl'i inşa etmede birer malzemedir. Romanın kahramanı Aysel, yatağında ölümü beklerken hemen hemen bir buçuk saatlik bir zamana bütün romanı sığdırmıştır. Geçmiş ve gelecekle ilgili bir yığın vaka ve düşünce kahramanın bilincine hücum etmektedir. Bilinç akışı tekniğinde vaka da vaka zamanı da önemli değildir. Önemli olan anlatma zamanı yani 'şimdi'dir. Anlatıcının gayesi bir durumu veya vakayı nakletmek değil, anlatma zamanındaki kahramanın bilinç akışını göstermektir. Bu nedenle geçmişe ve geleceğe doğru yayılan kesintisiz bir şimdiki zaman sunulur. Öyleyse modern romanın asıl problemi zamandır. Çünkü klasik romandaki statik zaman burada dina-

mizm kazanmış ve bizzat vakanın yerini almıştır. Bu noktada modern romanın şiire yaklaştığını söylemek hata olmaz.

6. ZAMAN NİCELİĞİ

Her roman kendine mahsus yeni bir zaman fikriyle doğar. Bu zaman yalnız ona aittir. Hatıra ve biyografi gibi metinlerde vakanın zamanı kendisine mahsus değildir. Çünkü bu zaman kendileri tarafından icat edilmemiştir. Yaşanmış gerçek bir süre olarak tarihin malıdır. Bu zaman diliminden sadece bahsedebilir. Onu değiştirme, dönüştürme, taşıyım etme hakkına sahip değildirler. Dolayısıyla aynı zamandan söz eden bu tür eserler müracaat ettikleri zamanı sahiplenemez. Zira zaman onlarla kaim değildir. Bu eserler yazılsa da yazılmasa da zaman mevcuttur. Hâlbuki roman için durum farklıdır. O, zamanını kendisi icat eder. Tarihten esinlenebilir, takvim zamanına sadık olabilir; fakat ortaya koyduğu zaman yalnız kendisininindir. Aynı dönemi konu alan iki romanda iki ayrı zamanla karşılaşırız. Çünkü roman sanatında zaman yapının öteki unsurlarıyla birlikte eserle başlar, eserle biter.

Romanın ilk cümlesiyle ortaya konulan ilk şey zamandır. Mesela “A. sokağa baktı.” cümlesiyle başlayan bir romanda henüz A.nın kim olduğu bilinmez, mekân tanınmaz, vaka ise gerçekleşmemiştir. Fakat zaman başlamıştır. Romanın sonuna kadar devam edecek bu zaman çok sağlam bir bütündür. Onu birtakım bölümlere ayırmak ancak inceleme içindir. Yoksa ondan bir bölümün çıkarılması bütüne hâle getirir. Fakat yine de söz konusu terkinin neyden meydana geldiğine bakmak gerekir. Böyle bir dikkatle romana bakıldığında zamanın sadece nitelik olarak değil, nicel anlamda da bazı farklılıklar arz ettiği görülecektir. Zamanın niceliğiyle ilgili iki temel yaklaşım dikkati çeker: tekli zaman ve çoklu zaman.

Tekli zaman, romandaki tek zaman çizgisini ifade eder. Belli bir tarihte başlar ve yine bilinen bir tarihte sona erer. Rahatlıkla ölçülebilir. Her ânı önemli olmayabilir. Arada boşluklar bulunabilir. Fakat bütün süreler birbirini devam ettirir niteliktedir. Romanla ilgili bir tarih şeridi hazırlandığında bu seyir açıkça görülecektir. Her süre öncekine eklenerek ilerler. Tamamlandığında bazı bölümlerin atlandığı ve bazı noktalarınsa üzerinde fazla durulduğu tek bir zaman çizgisi ortaya çıkar. Böyle bir zaman kurgusuna sahip romanlar tek zamanlı romanlardır. Buna örnek olarak *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* gösterilebilir. Romanda 1915 senesine ait birkaç ay devam eden tek bir zaman vardır. Bir çizgi hâlinde ilerleyen zamanın her ânı öncesi ve sonrasıyla bütünleşir. Bu çizgisel bütünün akışı bazı noktalarda haber verilir. Okur, haber verilen zaman birimini bütüne eklemekte hiçbir zorluk çekmez. Mesela “*Ertesi gün, kendimi bedbaht sanmakta bu kadar acele edişime kızıyordum. Bir gün evvel, kuruntularım yü-*

zünden kendisiyle bütün alakalarını inkâr etmeye kadar vardığım bu köşk, o gün beni her dakika sevindiriyordu.”³¹ cümleleriyle devam eden bölüm sadece vaka olarak değil, zaman olarak da kendinden öncesine bağlanmıştır. Romanın hangi cümlesi okunsa zikredilen tek zamanın akışıyla karşılaşılır. Olaylar bu zamana göre şekillenir. Nitekim roman, tamamlanan zamanı vurgulayan şu cümlelerle son bulur: “Beş dakika sonra hastaneden çıkıyorum. Son not. Bu odada başkaları inleyecekler. Onları şimdiden gayet iyi tanıyorum. Üstümden çıkarıp yatağa attığım robdöşambr içinde, ebediyen aynı insan bulunacak: Hasta.” Hatta nihai zaman birimini teşkil eden bu cümlelerin başında zamanın sona ermesini daha kuvvetle haber veren şu başlık yer alır: “5 Teşrinievvel 1915: Dokuzuncu Hariciye Koğuşu”. Romanın başından beri devam eden zaman şeridinde son nokta konulmuştur. Roman âdeta bu noktaya varmak için tertip edilmiş gibidir.

Bazı romanlarda birden çok zaman çizgisinin bir araya getirildiği görülür. Bu romanlara zaman kurgusuna istinaden *çok zamanlı* romanlar denmektedir. Aynı eserde buluşan ayrı zamanlar tek bir devre ait olabileceği gibi farklı devirlere de ait olabilir. Yine farklı mekânlarda yaşanan birbirine paralel süreçler olabileceği gibi aralarında yüzlerce yıllık süre de bulunabilir. Fakat ister birbirine paralel ilerlesin ister zaman itibarıyla birbirine çok uzak olsun bu zamanlar arasında kuvvetli bir bağ vardır. Farklı devirlerden alınarak yan yana getirilen iki zamanın birbirini tamamladığı görülür. Aslında bu ayrı zamanlar romanın ana temasına bağlanır. Fakat estetik bir terkip olarak meydana getirilen çok zamanlı kurgu, bütünlük açısından tematik münasebet seviyesini aşar. Bu nedenle zamanı estetik bir unsur olarak işlemenin zorluğu çok zamanlı romanlarda katlanır. Çünkü farklı zamanlarla birlikte vaka, kişi, motif ve mekân gibi farklı unsurları da kaynaştırmak gerekmektedir. Aksi takdirde zamanlar arasında ortak nokta ihdas etmek mümkün değildir.

Çok zamanlı romanlarda zamanlardan biri eksen konumunda olabilir. Bu durumda diğerleri yardımcı veya uydu zamandır. Böyle romanlarda genellikle anlatma zamanı eksen zamandır. Diğer zamanlara bu zamandan ve bu zamanın tecrübesiyle bakılır. *Gün Olur Asra Bedel* romanı buna iyi bir örnektir. 1960'larda geçen bir günlük anlatma zamanına üç ayrı zaman sığdırılmıştır. İlki destan devrine aittir, ikincisi asıl kahramanın en trajik günüdür, üçüncüsü ise başka bir gezegende yaşanan hayalî zamandır. Bu üç ayrı zaman *Sarı Özbek Bozkırı*'nda üst üste bindirilir. Merkezî zaman bir gün süren anlatma zamanıdır. Diğer her iki zamana bu zamandan bakılır. Bir başka deyişle diğer zamanlar şimdiki zamanı anlamlı kılmak içindir. Bunu anlamak için diğer iki zamanı bir araya getirmek yeterlidir. Böylece bu iki zamanın anlatma zamanı sayesinde kaynaştıkları, o olmayınca iki ayrı dünya olarak kaldıkları görülecektir. İyi kaynaştırılmış çok zamanlı yapı okura geniş bir tek zaman hissi verir. Çünkü farklı zamanların kaynaşması aynı havzadaki ırmakların aynı denize doğru akma-

sına benzer. Ne kadar uzak mesafelerden yola çıkarlarsa çıksınlar yolları bir noktada kesişir. Denize tek ve büyük bir ırmak olarak dökülürler.

7. ZAMAN AKIŞI

Zaman konusunda romancının başarısını belirleyen etkenlerden biri de *zaman akışı* meselesidir. Roman sanatında zaman, ilk önce doğal bir akışa kavuşturulmalıdır. Akışın süreklilik kazanmadığı romanda sunulan hayatın kesintiye uğraması kaçınılmazdır. Bu durumda zamanla ilgili hiçbir tasarrufun önemi yoktur. Çünkü romandaki canlı hayatı temin eden husus zamanın tabii akışıdır. Bu akış durduğu an eser, neden-sonuç ilişkisine göre sıralanan vakalardan mürekkep bir tercüme-i hâle dönecektir. Öyleyse baştan sona bir bütün olan roman zamanı aynı şekilde kesintisiz bir akışa da sahip olmalıdır. Aslında ona bu bütünlüğü bahşeden de doğal zaman akışıdır.

Roman sanatında zamanın akışıyla ilgili en yaygın biçim *kronolojik akış*tır. Zamanın gün, ay, mevsim, yıl olarak tarihî bir seyir izlemesine kronolojik akış denmektedir. Genellikle tek zamanlı romanlarda uygulanır. Kimi romanlar baştan sona kronolojik ağırlıklıdır. Bazılarında ise farklı akış biçimleri arasında kronolojik olana da yer verilir. Fakat belirtmek gerekir ki hiçbir roman yüzde yüz kronolojik değildir. Çünkü "hiçbir büyük yazar yoktur ki romanın çatısını kurarken zamana alışılan akışı dışında özel bir yer vermiş olmasın..."³² Ancak kronoloji esasına bağlı kalanlarla onu ortadan kaldıranlar arasında açık bir fark vardır. Buna bağlı olarak her yöntemin kendine has avantajları bulunmaktadır. Kronolojik akışta, geride kalan süreç iyi bilindiğinden zamanla ilgili uygulamaları anlamak zor değildir. Takvim ve vaka zamanı genellikle baştan bellidir. Zamana ait atmosfer romanın ilk bölümlerinde hazırlanmıştır. İlerleme adım adım gerçekleştiğinden zamanla ilgili değişimi takip etmek kolaydır. Akışın hızı zaman zaman değişmekle birlikte baştan sona belli bir ritim hâkimdir. Okur bir müddet sonra zamanın seyrine alıştığından ritmik değişimlere yabancılaşmaz. Zamanın akışını ifade eden semboller ve bunların yüklendiği anlamı kavramak dikkatli bir okur için fazla müşkül değildir. Kaldı ki bazı önemli anlarla ilgi kesin tarihler bile verilmektedir. Bu tür romanlarda özellikle bölüm ve alt bölüm başlıkları ile bunların ilk cümleleri zamanın seyrini belirtmeye yöneliktir. Mesela dört bölüme ayrılan *Aylak Adam* romanının bölüm başlıkları "Kış", "İlkyaz", "Yaz" ve "Güz"dür. Tek başına bu başlıklar bile kronolojik akışı açıkça ortaya koymaktadır. Sadece ilk bölüme ait alt bölümlerden bazıları şu cümlelerle başlamaktadır: "*Bedeninin yükünü öbür bacağına yükledi de biraz rahatladı. Bir saattir burada dikiliyordu.*" (3. alt bölüm), "*Deminden beri avukatın sesinde saygılı bir titremeyle sayıp döktüğü rakamlar bile neşesini bozamıyordu.*" (4. alt bölüm), "*Yirmi beş gün öğle sonları hep ayakları üşüdü.*" (7. alt bölüm). İkinci

ci bölümün (İlkyaz) ilk iki cümlesi ise şunlardır: “Günlerin adı, sürelerince yaşanan olayların değerine göre değişebilir. Bugün, şimdilik ‘paltosunu ilk çıkardığı gün’dü, sonra ‘Güler’i ilk gördüğü gün’ olacaktı.”³³ Bölüm başlarında zamana vurgu yapılması kronolojik zaman akışını sağlamak içindir. Bu durum sadece bölümlerin ilk ve son cümlelerine bakılarak rahatlıkla anlaşılabilir. Ancak romanın tamamı incelenerek zaman bildiren kelime, söz ve cümle düzeyindeki ifadeler peşpeşe sıralanırsa çok daha ilginç bulgular elde edilecektir. O zaman en azından bütün esere yayılmış dolaşım sistemi gibi bir zaman örgüsüyle karşılaşılacaktır. Aslında bünyeyi canlı kılan bu sistemlerdir.

Çok zamanlı romanlarda anlatıcı birden çok zamanı birbirine paralel olarak sunabilir. Bu durumda zamanın birinden diğerine geçerek birden çok zamanı aynı anda anlatacaktır. Aslında bu masal anlatıcılarından kalma eski bir anlatım tekniğidir. Masallarda aynı anda gelişen iki vakayı anlatan masalcı, bir anda vakayı keserek “Şehzade arayadursun biz haberi verelim padişahın.” deyip ikinci bir vakaya geçebilmektedir. Romanda ise farklı bir vakaya geçilirken farklı bir zamana da geçilebilmektedir. Mesele iki ayrı memlekette yaşanan vakaların paralel olarak sunulduğu bir romanda sadece mekân, kişi ve vaka değil; zaman da değişmektedir. Çünkü her mekânın zamanı kendisine göredir. Bugün aynı kıtada ilkel kabile hayatı yaşayanlar ile hayatlarının her karesinde teknolojiye yer veren milletlerin aynı zamanı yaşadıkları söylenemez. Çağın gerisinde kalmak deyimi mekâna göre değişen zamanın ifadesidir. Birinden diğerine, sonra tekrar ilkinde geçilerek birlikte ve dönüşümlü sunulan iki veya daha fazla zamanın seyrine *münavebeli akış* denmesinde sakınca yoktur. Burada dikkat edilmesi gereken her iki sürecin de aynı takvim zamanına ait olmasıdır.

Şayet iki zamandan biri diğerine göre önce veya sonraya aitse ve anlatıcı birinden diğerine geçerek zamanı ilerletiyorsa buna *münavebeli zaman akışı* yerine *zaman kırılması* denilmelidir. Zaman kırılması anlatma zamanı ile vaka zamanı arasındaki geçişi ifade eder. Anlatıcı, vakayı sunarken içinde bulunduğu anlatma zamanına göre ileride veya geride bulunan vaka zamanına geçiş yapabilir. İşte bu geçişler esnasında zamanın akışında kırılma meydana gelir. Zaman kırılması terimi bu durumu karşılamaktadır. “Böylece iki tür kırılma söz konusu olur: Biri ‘geri kırılma (flashback)’, diğeri de ‘ileri kırılma (flash-forward)’ olarak adlandırılır.”³⁴ Zamanın akışı konusunda zaman kırılması olarak ifade edilen duruma yukarıda zamanın sunumu bahsinde art zamanlı ve ön zamanlı anlatım denildiğini hatırlatmakta fayda var. Bu ikisi aynı şey değildir. İlkinde zamanın ilerletilmesi, ikincisinde vakanın anlatılma zamanı ifade edilmektedir.

Zaman kırılmasını daha iyi anlamak için *Huzur*’dan alınan tipik bir örneğe yer vermek faydalı olacaktır:

“Mümtaz, ateşte ağır ağır kavrulmuş benzeyen ciltleri elinde evirip çevirirken geçen mayıs başında bu dükkâna son defa geldiği günü düşündü. Nuran’la buluşmalarına bir saat vardı; vakit geçirmek için buraya uğramış, ihtiyar kitapçı ile konuşmuş, güzel ve temiz ciltli bir Şekayık-ı Numaniye ile zeylini satın alarak gitmişti. Bu, Nuran’la ilk defa Çekmece- lere gittikleri gündü.”³⁵

Anlatma zamanında bir dükkâna uğrayan kahraman mekândan hareketle bir yıl kadar öncesini hatırlamıştır. İkinci cümleden itibaren hatırlanan bu vaka zamanına geçilmiştir. Böylece hâl’de ilerleyen zaman birdenbire geriye kırılarak bir yıl önceki başka bir vakanın zamanıyla devam etmektedir. Zaman kırılmalarını kaçırarak okur romanı anlamakta güçlük çekecektir. Klasik romana göre modern ve postmodern romanda zaman kırılması daha yaygındır. Hatta bu kırılmalar beklenmedik anlarda ve çok âni gerçekleştiğinden okurun daha uyanık olması gerekir.

Zamanın ileri ve geri kırılması kronolojik akışı ortadan kaldırır. Böylece roman içine aldığı zamanı bütün hâlinde gösteren estetik bir terkip hüviyeti kazanır. Bu, birden çok zamanı tek seste bestelemektir. Böylece bir zaman orkestrası gibi tek hedefe yönelen pek çok sesin armonisi teşekkül eder. Zamanın bu şekilde sunulması aslında şiire hastır. Onun için iyi roman ele aldığı zamanın şiiri değilse bile türküsüdür.

Roman zamanı kurgusal bir zamandır. Takvim zamanına benzemekle birlikte ondan çok farklıdır. Kendine has bu yapının teşekkül edebilmesi için roman boyunca düzenli bir biçimde akması gerekir. Düzenli bir akışın nasıl sağlanacağını ancak sanatkar bilir. Bir başka deyişle zamanın *düzenli akışı* ile ilgili hazır bir formül yoktur. Ancak başarılı eserlerde zamanın akışı genellikle ritmik bir seyir takip etmektedir. Okur, eserin daha ilk bölümünde bu ritme alışmakta ve sonraki bölümlerde akışına aşına olduğu bir zamanı takip etmektedir. Eserde hangi olay tecessüm ederse etsin okuyucu, ritmik bir düzende ilerleyen yeni bir hayatla karşı karşıyadır. Bu hayatın ritmi onda estetik bir zevk uyandırmazsa nitelikli okurun olayların peşine takılarak romanı sonuna kadar takip etmesi zordur. Kaldı ki pek çok iyi romanda merakı sürükleyecek ciddi bir olay zinciri bile yoktur. O hâlde okur, bu türden beğendiği bir eserde ritmik bir zamanı da okumaktadır. Aslında buna okumak yerine yaşamak demek daha doğrudur. Çünkü zaman mefhumu daima yaşama hissini telkin eder. Roman sanatının asıl cazibesi bu yaşama duygusudur. Söz konusu duyguyu temin etmek isteyen yazar, romandaki zaman akışını ritmik bir düzene kavuşturmalıdır. Akış düzeninin bozulduğu yerde ritmin kırılması kaçınılmazdır ki bu, roman sanatında zamanla birlikte yaşama duygusunun da kopması anlamına gelir.

Umberto Eco, kurmaca anlatıda zaman akışının hızlı olduğunu söyler.³⁶ Hakikaten de yaşadığımız hayata ait gerçek zamana göre roman zamanı çok hızlı akar. Onda adı bile anılmadan atlanan aylar, yıllar vardır. Bahsedilen zaman

dilimlerinde ise her saat ve her günden söz edilmez. Bu, istense bile mümkün değildir. Öte yandan zamanın her ânını zikretmek romana hiçbir şey kazandırmaz. Hatta yapıya büyük zarar verir. Roman sanatında önemli olan, zamanın anbean belirtilmesi değil, okura yaşanmışlık duygusu veren estetik bir süreç olmasıdır. Bunu temin etmek isteyen yazar seçici davranmak zorundadır. Bu, belli bir zaman miktarının hikâyeye pay edilmesidir.³⁷ Buna bağlı olarak roman sanatında zaman bazen hızlı bazen daha yavaş akar. Güçlü eserlerde akışın hızlanması ve yavaşlaması tesadüf değildir. Bazı bölümler çabuk geçilirken bazı anların üzerinde uzunca durulması, önemli noktaların hızla ilerleyen aracı unsurlar vasıtasıyla birbirine bağlandığı organik bir zaman dokusu meydana getirir. Zamanın hızlı veya yavaş akması bu dokuyu oluşturmak içindir. Buna katkı sağlamayan akış esere zarar verir. Zamanın hızlı akması gerektiği yerde yavaş, yavaş akması gerektiği yerde ise hızlı akması söz konusu dokunun aleyhinedir. Romancının başarısı, zamanın akışıyla ilgili bu dengeyi sağlamasına bağlıdır.

Modern ve postmodern romanda zamanın akış hızı klasik romandan farklıdır. Yukarıda izah edilen akış biçimi daha çok klasik romanda görülür. Modern sonrası romanda zaman algısı değiştiğinden onun akış biçimi ve hızıyla ilgili uygulama da değişmiştir. Bu daha çok hatırlanan ve hayal edilen geçmiş ve geleceğin müdahil olduğu şimdiki zamanın akışıdır. Dolayısıyla klasik romana göre son derece yavaştır. O kadar ki hacimli bir romanın bütün zamanı sadece birkaç saatle sınırlı olabilir. Yukarıda belirtildiği üzere bu zaman psikolojik bir süreç olduğundan yazar-anlatıcının bilinç akışı hızına uygundur. Bilinç ise ufkuna düşen her ayrıntıyla ilgilendiğinden çok yavaş ilerler.

8. ZAMANIN SEMBOLİZMİ

Romandaki zaman unsuru bazen doğrudan belirtilmez. Çok değişik yöntemlerle ve farklı biçimlerde sezdirilir. Zamanın sezdirilmesi sembolik bir dile ihtiyaç duyar. Sanatkâr tarafından üretilen sembolik dil bir çeşit gösterge sistemidir. Taşıdığı anlamı ifade etme biçimi şiir dilindeki imgeye benzer. Bu göstergelerin bazıları kullanım alanını genişleterek edebiyatın ortak malı olmuştur. Dolayısıyla bunları tanımak ve çağırışım değerleriyle birlikte anlamak ortalama bir okur için zor değildir. Ancak şahsi olanlar bazen anlam bakımından son derece soyut ve kapalıdır. Açık veya kapalı bu semboller sistemi çözümlenmeden romandaki estetik zaman kurgusu anlaşılabilir. Bu nedenle iyi bir okur/eleştirmen söz konusu sembolik dili atlamaz. Çünkü titiz bir biçimde hazırlanmış bu örtük anlamlar sistemi bir kenara bırakıldığında eserin değerinden çok şey kaybedeceğini bilir. Peyami Safa'nın eserlerinde zamanın sembolik kullanımına değinen Mehmet Tekin roman sanatı için bir zenginlik saydığı bu tasarrufun şiir menşeli olduğunu düşünmektedir.³⁸ Gerçekten de ro-

manca zamanı sezdirmek için imgesel bir dile başvurduğunda şaire hayli yaklaşmaktadır. İlk anlatıcıların ozanlar olduğu hatırlanırsa bu tevarüs tabii görülecektir.

Romanca ilerleyen zamanı göstermek için çok değişik sembollere başvurabilir. Bazen bir kuş sesi, bazen ağaran bir tel saç, bazen bir bakışta farklılaşan mânâ, değişen zamanın ifadesidir. Yazar, bir sembolü bir defa kullanabileceği gibi defalarca da kullanabilir. Hatta bazı semboller tematik değer de kazanabilir. *Osmanlık*'ta yer alan badem ağacı leitmotivi bu durumu örneklendirecek niteliktedir. Romanın başlarında aralarında konuşan yaşlılar baharı müjdeleyen badem ağacından bahsederken onu vaktinden önce hareket etme gafletinin kurbanı sayarlar:

“Kış bitmişti. Karlar eriyor, dereler boz bulanık akıyordu. Havalarda daha ocak ortalarında bahara dönmüştü. Aykut Alp, sırtını şubat güneşine vermiş, bir dibek taşında oturuyordu. Az ötedeki pembe beyaz çiçekleriyle gelin gibi donanmış badem ağacını gösterdi:

– Aldandılar, yazık.

Etrafında birkaçı onunla yaşit, ötekiler delikanlı, on beş kadar insan toplanmış, güneşi paylaşıyorlardı. Kimi çömelmiş, kimi bir kilime bağdaş kurmuştu. Osman ve Gündüz gibi delikanlılar, onların az gerisinde ayakta duruyor, lafa karışmadan, anlatılanları dinliyorlardı. Ak Temür, kimsenin aklına gelmeyen hoş sözleriyle tanınmıştır:

– ‘Akılsızdır onlar.’ diyor ve keyfince beklettikten sonra ekliyor: ‘İki paralık güneşe aldanıverir, sonra da karda, ayazda kavrulur giderler.’”³⁹

Romanın bilge kişilerinden olan Dursun Fakı, baharı müjdeleyen badem ağaçlarının bu gafletini fedakârlık telakki etmektedir. Özlenen baharların gelmesi için böyle fedakârlıkların olması gerektiğine inanır ve ekler: “*Özlediğimiz baharlar vardır... soyca, sopça, ümmetçe özlenen baharlar. Ve onların da müjdecileri, badem ağaçları vardır. Gün döndüğünü en evvel onlar duyar, sezer, anlar. Bahar gelmiştir.*” Milletlin istiklale ermesi için pek çok körpe gencini badem ağaçlarının erken açan çiçekleri gibi toprağa vermesi gerekir. Her baharda tekerrür eden bu tabii hadise Kayı Boyu'nun istiklaline azmettiği zaman da yaşanacaktır. Öyleyse badem ağaçlarının erken açan çiçekleri, zafere giden yolun başında gencecik bedenlerin toprağa düşmesini simgelemektedir. Bu, devletlerin kurulma aşamasında yaşanması kaçınılmaz olan bir dönemdir. Romanda tam da bunların anlatıldığı zaman, Kayı Boyu ve *Osmanlık*'in böyle bir dönemi yaşadığı yıllardır. Erken çiçek açan badem ağacı motifi romanın sonuna kadar devam edecek ve Osman Bey, gencecik yaşında şehit düşen çok sevdiği yeğeni Bay Koca'yı toprağa verirken şöyle anlatılacaktır: “*Osman Bey, kürekle son toprağı da koyduktan sonra meydana bakıyor; nice badem ağacı görüyor, nice müjdecisi görüyor. Ölümünün kendilerine Cennet kapısını açacağına iman edenlerdir bunlar.*”⁴⁰ Daha sonra başka bir yerde fethedilmiş topraklardaki şehit mezarlığı anlatılırken şu cüm-

lelere yer verilir: “Artık iyice kararan İkizce vadisinde çam yoktu. İkizce şehitlerinin nurlaşan ruhları vardı: Badem ağacı, ayaz vuramaz, don çekmez, solmaz, dökülmez çiçeklerini açmıştı.”⁴¹ Bu artık tehlikenin atlatıldığı, Osman Bey’le birlikte beyliğin kemale erdiği, yazara göre gerçek bir bahara ulaşıldığı dönemdir. Osmanlı Devleti’nin yazı gibi sonbaharını bilen Tarık Buğra, onun kuruluşunu baharın habercisi olan bade ağacı sembolüyle anlatmıştır. Ağacın Türk kültüründeki yeri hatırlanırsa bu sembolün nasıl zengin bir çağrışım değerine sahip olduğu anlaşılacaktır. Değişen zamanın böyle bir sembol üzerinden anlatılması romanı estetik açıdan önemli ölçüde takviye etmektedir. Bu sebeple pek çok romancı zaman ve zamanın değişimiyle ilgili çok ilginç semboller bulmuşlardır. Öyle ki bazı eserlerde bunlardan bir teki bile başlı başına bir inceleme konusudur. Buna ilaveten söz konusu yöntemin roman sanatı için vazgeçilmez bir imkân olduğunu belirtmek gerekir.

SONUÇ

Roman sanatının en büyük güçlüklerinden biri zaman meselesidir. Çünkü roman kendine has estetik bir zaman kurgusuyla var olabilir. İyi bir romanda zamanın işlevini tayin etmeden eserin değerini takdir etmek zordur. Bununla birlikte zamanı bütün yönleriyle ortaya koymak kolay değildir. Çünkü zamanın romana yansımaları çok boyutlu bir süreçtir. Dahası her romancıda az çok değişen zaman algısı ve buna bağlı olarak yer verilen şahsi uygulamalar meseleyi daha da zorlaştırmaktadır. Buna rağmen romanda zaman meselesi yerli ve yabancı bazı kaynakların konusu olmuş ve hemen hemen ortak bir terminolojiye sahip teorik bir bilgi teşekkül etmiştir. Ancak bu teorik bilginin bütün yönleriyle anlaşıldığını ve kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir.

Bu çalışmada roman sanatındaki zaman meselesi belli bir tasnife tâbi tutularak toplu hâlde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili teorik bilgi seçkin eserlerden verilen örneklerle desteklenmektedir. Buna göre romandaki zamanı gerçek ve kurmaca olmak üzere iki temel biçime ayırmak mümkündür. Gerçek zaman romanın dışındadır. Kurmaca zaman ise gerçek zamanla sürekli temas hâlinde olan yazar tarafından icat edilmiş hayalî bir zamandır. Roman hakkında doğru bir değerlendirme yapabilmek için onu dışarıdan kuşatan gerçek zaman ile ona ait kurmaca zamanın münasebetini dikkate almak gerekir. Genellikle romancı konu olarak seçtiği tarihî dönemin şartlarına bağlıdır. Bu yüzden romandaki kurmaca zaman ile yaşanan tarihe ait kozmik zaman birbirine karıştırılabilmektedir. Hâlbuki kozmik zaman kesintisiz bir süreç olarak takvim zamanıdır. Roman ona ne kadar bağlı kalırsa kalsın kendine has itibari bir zaman inşa eder. İtibari zamana kısaca roman zamanı demek gerekir; çünkü o, romanın icadıdır.

İtibari zaman çok yönlüdür. Onu daha iyi anlamak için iki temel özelliğini birbirinden ayırt etmek gerekir. Bunlardan biri vaka, diğeri anlatma zamanıdır. Romanda hayalî olan vaka zamanı yine hayalî olan bir anlatıcı tarafından aktarılır. Söz konusu anlatıcı vakayı öğrenme ve aktarma zamanına göre değişik biçimlerde sunar. İtibari zamanın mahiyeti anlaşılacak isteniyorsa anlatıcının vaka ile münasebeti doğru tayin edilmelidir.

Romanın başarısı önemli ölçüde estetik zaman kurgusuna dayanır. Bu nedenle roman sanatında zaman, okur karşısına farklı niteliklerde çıkar. Bununla birlikte klasik romandan modern romana geçişte zamanın niteliği değişmiştir. Çünkü modern düşüncede zaman algısı değişmiştir. Ayrıca en eski örneklerinden beri bazı romanlar birden çok zamanı bir araya getirir. Şüphesiz tek zamanlı romanın anlatımıyla çok zamanlı romanınki bir değildir. Yazarların hem nitelik hem de nicelik olarak değişen zamanın sunumunda farklı yöntemlere başvurduğu görülür. Ancak önemli olan romanın hayat duygusu veren canlı bir zamana kavuşturulmasıdır. Bu konuda başarıyı belirleyen etkenlerden biri de zaman akışını düzenleme meselesidir. Başarılı eserlerde çok farklı uygulamalarla temin edilmiş doğal bir zaman akışı dikkati çeker. Bu akışın belli bir düzende seyrettiği görülmektedir. Çoklu zamanın birlikteliği ve ritmik akış romanı şiire yaklaştırmaktadır. Hatta bazen doğrudan belirtilmeyen zaman unsuru sembolik bir biçimde sezdirilir. Zamanın sezdirilmesi romanda imgesel bir dil oluşturur.

Roman sanatında çok girift bir yapı olarak karşımıza çıkan zaman yukarıda yer verilen başlıklar altında incelenebilir. Ancak herhangi bir eserde son derece şahsi uygulamalarla karşılaşmanın mümkün olduğu unutulmamalıdır. Roman incelemesinde zaman estetiğiyle ilgili bu türden tespitlerin önemli olduğu bilinmelidir. Fakat daha da önemlisi inşa edilen zaman kurgusunun eserle ilgisi ve esere katkısıdır. Güçlü romanda zamanla ilgili hiçbir şey tesadüf değildir. Zamanın işlevi belirlenmeden romanın değeri anlaşılabilir.

DİPNOTLAR

- 1 H. Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, (çev. M. Şekip Tunç), 2. bs., MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 387.
- 2 Bk. "Asr suresi", *Kur'ân-ı Kerim*'in 103. suresi, 1. ayet.
- 3 Geniş bilgi için bk. İbn Sînâ, *Mûsiki*, (çev. Ahmet Hakkı Turabi,) Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 6.
- 4 Bu düşünce için bk. Gennadiy Nikolayeviç Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, (çev. Yılmaz Onay), 2. bs., Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 93.
- 5 E. M. Forster, *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), 2. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s. 81.
- 6 Psikanalist sanat ve edebiyat kuramı için bk. Sigmund Freud, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, (çev. Kâmuran Şipal), 4. bs., YKY, İstanbul, 2007.
- 7 Sosyolojik eleştiri kuramıyla ilgili bir değerlendirme için bk. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 12. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 83.
- 8 Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, (hızl. Erdoğan Erbay), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2005, s. 234.
- 9 Peyami Safa, *Sanat Edebiyat Tenkiti*, 3. bs., Ötügen Yayınları, İstanbul, 1978, s. 223.

- 10 René Wellek-Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (çev. Ömer Faruk Huyugüzel), 4. bs., Akademi Kitabevi, İzmir, 2005, s. 130.
- 11 Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 8. bs., Öncü Kitap Yayınları, Ankara, 2009, s. 127.
- 12 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 43.
- 13 Mehmet Tekin, *Roman Sanatı-1*, 8. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 112.
- 14 Mustafa Ayyıldız, *Roman Tanım-Tarihçe-Teknik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 94.
- 15 Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 127.
- 16 Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 17. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 256.
- 17 “Kinaye mesafesi” hakkında daha geniş bilgi için bk. Wayne C. Booth, “Bakış Açısı ve Kinaye Mesafesi”, *Roman Teorisi*, (hızl. Philip Stevick, çev. Sevim Kantarcıoğlu), 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 90.
- 18 Bk. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, 4. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 370.
- 19 Aktaş, *age.*, s. 132.
- 20 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, 6. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 65.
- 21 A. A. Mendilow, “Romanda Şimdiki Zaman Okuyucunun İçinde Yaşadığı Zaman”, *Roman Teorisi*, (hızl. Philip Stevick, çev. Sevim Kantarcıoğlu), 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 235.
- 22 Tark Buğra, *Küçük Ağaç*, 16. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 173.
- 23 Tark Buğra, *İbiş’in Rüyası*, 18. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 206.
- 24 Tanpınar, *age.*, s. 47.
- 25 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, 64. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 101.
- 26 *Age.*, s. 225.
- 27 Peyami Safa, *Yalnızız*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 53.
- 28 Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, 42. bs., YKY, İstanbul, 2010, s. 153.
- 29 *Age.*, s. 231.
- 30 Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak Dar Zamanlar-1*, 24. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 79.
- 31 Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, 32. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 57.
- 32 Mustafa Miyasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 29.
- 33 Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, 22. bs., YKY, İstanbul, 2011, s. 47.
- 34 Şaban Sağlık, “Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir”, *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), S. 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s. 136.
- 35 Tanpınar, *age.*, s. 56.
- 36 Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (çev. Kemal Atakay), 3. bs., Can Yayınları, İstanbul 1996, s. 9.
- 37 Yavuz Demir, *Hayat Böyledir İşte Fakat Hikâye*, Hece Yayınları, Ankara, 2011, s. 36.
- 38 Tekin, *age.*, s. 122.
- 39 Tark Buğra, *Osmancık*, 21. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 24.
- 40 *Age.*, s. 231.
- 41 *Age.*, s. 237.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Adalet, *Ölmeye Yatmak Dar Zamanlar-1*, 24. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, (hızl. Erdoğan Erbay), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2005.
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- “Asr Suresi”, *Kur’an-ı Kerim’in* 103. suresi, 1. ayet.
- Atılgan, Yusuf, *Aylak Adam*, 22. bs., YKY, İstanbul, 2011.
- Aytmatov, Cengiz, *Gün Olur Asra Bedel*, 17. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ayyıldız, Mustafa, *Roman Tanım-Tarihçe-Teknik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Bergson, H., *Yaratıcı Tekâmül*, (çev. M. Şekip Tunç), 2. bs., MEB Yayınları, İstanbul, 1986.
- Buğra, Tark, *İbiş’in Rüyası*, 18. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
-, *Küçük Ağaç*, 16. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

-, *Osmancık*, 21. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 8. bs., Öncü Kitap Yayınları, Ankara, 2009.
- Demir, Yavuz, *Hayat Böyledir İşte Fakat Hikâye*, Hece Yayınları, Ankara, 2011.
- Eco, Umberto, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (çev. Kemal Atakay), 3. bs., Can Yayınları, İstanbul, 1996.
- Forster, E. M., *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), 2. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
- Freud, Sigmund, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, çev. Kâmuran Şipal, 4. bs., YKY, İstanbul, 2007.
- İbn Sînâ, *Mûsiki*, (çev. Ahmet Hakkı Turabi), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, 4. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, 64. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Mendilow, A. A., "Romanda Şimdiki Zaman Okuyucunun İçinde Yaşadığı Zaman", *Roman Teorisi*, (hzl. Philip Stevick, çev. Sevim Kantarcıoğlu), 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Miyasoğlu, Mustafa, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, 12. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Pospelov, Gennadiy Nikolayeviç, *Edebiyat Bilimi*, (çev. Yılmaz Onay), 2. bs., Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005.
- Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, 42. bs., YKY, İstanbul, 2010.
- Safa, Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, 32. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.
-, *Sanat Edebiyat Tenkit*, 3. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1978.
-, *Yalnızız*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sağlık, Şaban, "Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir", *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), S. 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s. 130-163.
- Tanpınar, A. Hamdi, *Huzur*, 6. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.
-, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı-1*, 8. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.
- Wayne, C. Booth, "Bakış Açısı ve Kinaye Mesafesi", *Roman Teorisi*, (hzl. Philip Stevick, çev. Sevim Kantarcıoğlu), 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Wellek, René - Warren, Austin, *Edebiyat Teorisi*, (çev. Ömer Faruk Huyugüzel), 4. bs., Akademi Kitabevi, İzmir, 2005.

